

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ**

Навчально-науковий інститут права та міжнародно-правових відносин

Кафедра історії та теорії держави і права

Дипломна робота бакалавра

**на тему: Контрабанда культурних цінностей в Україні: історико-правові
аспекти**

**Виконав: студент навчальної групи ІСТ 19–2
спеціальність 032 «Історія та археологія»**

Емінова Діана Анатоліївна (прізвище та ініціали)

Керівник : проф., д.і.н. Запорожченко Ю. В.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент:

Ковальов В.Г. кандидат наук з
державного управління, доцент
кафедри публічного управління та
митного адміністрування Університету
митної справи та фінансів

Дніпро – 2023

АННОТАЦІЯ

Емінова Д.А. Контрабанда культурних цінностей в Україні: історико-правові аспекти. Дипломна робота бакалавра на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2023. 80с.

Дана тема присвячена контрабанді культурних цінностей в Україні з урахуванням історико-правових аспектів. У роботі аналізуються історичні фактори, які сприяли появі та розвитку контрабанди культурних цінностей в Україні, а також її наслідки для культурної спадщини країни.

У роботі детально розглядаються правові норми та міжнародні угоди, які регулюють обіг культурних цінностей, зокрема монументів, артефактів, картин, рукописів та інших цінних об'єктів культури. Аналізуються конвенції та угоди, до яких Україна приєдналася, і розглядається ефективність їх реалізації в контексті боротьби з контрабандою.

Також досліджуються основні причини, що спонукають людей до зайняття контрабандою культурних цінностей, зокрема економічні, соціальні та політичні фактори. Аналізуються методи та шляхи, якими контрабандисти використовуються для вивезення цінностей за межі країни та обходу митного контролю.

В роботі також звертається увага на наслідки контрабанди культурних цінностей для України. Розглядаються втрати культурної спадщини, знищення артефактів та пошкодження історичних пам'яток. Аналізуються заходи, що вживаються для боротьби з контрабандою культурних цінностей, включаючи зміцнення митного контролю, співпрацю з міжнародними організаціями та покарання порушників законодавства.

ABSTRACT

Eminova D.A. Smuggling of Cultural Values in Ukraine: Historical and Legal Aspects. Bachelor's thesis for obtaining the bachelor's degree in the specialty 032 "History and archeology". University of Customs and Finance, Dnipro, 2023. 80p.

This topic is devoted to the smuggling of cultural values in Ukraine, taking into account historical and legal aspects. The work analyzes historical factors that contributed to the emergence and development of smuggling of cultural values in Ukraine, as well as its consequences for the country's cultural heritage.

The work examines in detail legal norms and international agreements that regulate the circulation of cultural values, including monuments, artifacts, paintings, manuscripts, and other valuable cultural objects. Conventions and agreements to which Ukraine has joined are analyzed, and the effectiveness of their implementation in the context of the fight against smuggling is considered.

It also examines the main reasons that motivate people to engage in the smuggling of cultural assets, including economic, social and political factors. The methods and ways used by smugglers to take valuables out of the country and bypass customs control are analyzed.

The work also draws attention to the consequences of smuggling of cultural values for Ukraine. Losses of cultural heritage, destruction of artifacts and damage to historical monuments are considered. The measures taken to combat the smuggling of cultural property are analyzed, including the strengthening of customs control, cooperation with international organizations and punishment of violators of the law.

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Розділ 1. Історіографія дослідження контрабанди культурних цінностей.....	8
Розділ 2. Культурні цінності України: поняття, види, характеристика.....	12
2.1. Теоретичні засади контрабанди культурних цінностей в Україні.....	30
2.2. Історичні аспекти контрабанди культурних цінностей України.....	50
Розділ 3. Кримінальна відповідальність за контрабанду.....	56
3.1. Нормативна база відповідальності.....	58
3.2. Особливості повернення культурних цінностей до України.....	67
Висновки.....	72
Список вивченої літератури.....	75

ВСТУП

Актуальність теми полягає в тому, що сьогодні контрабанда та порушення митних правил в Україні за своїми масштабами, обсягами та наслідками є одним з основних чинників, що дестабілізують зовнішньополітичну ситуацію та негативно впливають на розвиток національної економіки та її стратегічних галузей. Контрабанда - одне з найнебезпечніших кримінальних явищ у суспільному житті. Це проблема, яка зачіпає кожен країну світу, а в процесі глобальної інтеграції останнім часом набуває транснаціонального характеру.

Незаконне транскордонне переміщення наркотиків, зброї, боєприпасів та культурно-історичних цінностей традиційно привертає увагу злочинних угруповань як спосіб збагачення. Національна програма боротьби з контрабандою, запроваджена Урядом України протягом останніх років, створила систему запобігання цьому негативному явищу не лише шляхом підвищення ефективності безпосередньої протидії порушенням митних правил та контрабанді на кордоні, але й шляхом створення умов для запобігання транспортуванню, зберіганню та збуту наркотичних засобів, зброї та інших предметів незаконного обігу. Створення умов для запобігання транспортуванню, зберіганню та реалізації незаконно ввезених товарів на внутрішньому ринку України.

Мета роботи: з'ясувати особливості контрабанди культурних цінностей в Україні; охарактеризувати історико-правові аспекти цього явища; дослідити нормативно-правову базу, що регламентує види покарань за здійснення контрабанди та визначає законні шляхи повернення цінностей до України..

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання автором роботи наступних *завдань*:

- дати характеристику поняття та видів контрабанди культурних цінностей;

- описати теоретичні засади вивезення об'єктів культурного та історичного значення з території українських земель;
- проаналізувати особливості кримінальної відповідальності за контрабанду;
- з'ясувати, якою була історична генеза боротьби з контрабандою;
- охарактеризувати нормативну базу щодо покарання за контрабанду України;
- визначити особливості повернення цінностей до України.

Об'єктом дослідження є контрабанда в Україні як один з найпоширеніших видів злочину, а **предметом вивчення** – боротьба з контрабандою культурних цінностей з території України.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період існування незалежної України - з 1991 року до нинішнього часу.. Проте проблема, що розглядається, в ряді випадків вимагає виходу за межі визначеної хронології. Це пояснюється необхідністю ретроспективно простежити причини і проаналізувати наслідки досліджуваних подій.

Географічні межі дослідження – це територія незалежної України.

Методологічною основою дослідження є загальнонауковий принцип історизму, який дозволив дослідити виникнення та становлення явища контрабанди культурних цінностей у відповідному історико-культурному контексті. Воно також ґрунтується на принципах системності, об'єктивності та всебічності. Для характеристики стану дослідження цієї проблематики вітчизняними та зарубіжними науковцями використовувалися методи історичного аналізу, аналіз конкретно-історичного та правового аспектів, пов'язаних з контрабандою призвів до використання історико-структурного та проблемного підходу до кримінальної відповідальності за контрабанду,

Структура роботи. У зв'язку з поставленими завданнями, робота складається зі вступу, 3 розділів, загальних висновків та списку використаних джерел.

Головними джерелами для вивчення даної теми стали нормативно-правові акти, що визначають юридичні аспекти відповідальності за здійснення контрабанди культурних цінностей.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНТРАБАНДИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Контрабанда культурних цінностей є важливою темою, що привертає увагу істориків, археологів, музеєвідвідувачів та громадськості загалом. Вона є процесом незаконного переміщення артефактів, мистецтва, рукописів та інших цінностей, які мають велике історичне, культурне або релігійне значення. Контрабанда культурних цінностей має давню історію, що сягає часів стародавніх цивілізацій, і вона продовжує існувати й нині.

З історіографічної точки зору, дослідження контрабанди культурних цінностей надають важливу інформацію про історію міжнародних відносин, культурну спадщину та трансформацію цінностей на протязі часу. Дослідження цієї проблеми допомагають розкрити механізми контрабанди, причини, які її породжують, і наслідки, які вона має для культурної спадщини та суспільства загалом. У цій роботі ми поглибимося в історіографію контрабанди культурних цінностей, зосереджуючись на важливих етапах, подіях та особах, які мали суттєвий вплив на розвиток цього явища. Ми розглянемо основні теорії, підходи та методології, використовувані для вивчення цього питання, а також проаналізуємо наслідки контрабанди культурних цінностей для країн, звідки вони були викрадені.

Головними джерелами для вивчення даної теми стали нормативно-правові акти, що визначають юридичні аспекти відповідальності за здійснення контрабанди культурних цінностей.

До таких актів належать Конституція України, Кримінальний Кодекс, Митний кодекс, Податковий кодекс, Закони України, звіти про виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань інструкції, конвенції, положення, рекомендації, стратегії. Крім того, значна кількість дослідників присвятили свою діяльність вивченню питання контрабанди культурних цінностей в Україні. Так, О.С. Ангеловська досліджує особливості переміщення через митний кордон України культурних цінностей[52].

А.Д. Басель вивчав контрабанду в Україні та її вплив на безпеку країни. Зверховська В.Ф. аналізує види культурних цінностей за цивільним законодавством України.

Засоби протидії котрабанді визначає в своїй монографії Я.Ю. Кондратьєв. Поняття «культурних цінностей» та проблему повернення їх до України характеризує в своїх дослідженнях С. Кот.

В.О. Ліщинська характеризує культурні цінності в цивільному обороті України. М.О. Міщенко визначає кримінально-правову охорону культурних цінностей. А.А. Музика та О.М. Омельчук аналізують кримінальну відповідальність за контрабанду.

Значну увагу питанням культурних цінностей та їх правовій характеристиці приділив В.О. Парагай. Питання економічної безпеки проаналізовано в роботі Т.Сак. О. Саско вивчає генезу кримінальної відповідальності за контрабанду. Н. Цуглаєва аналізує цивільно-правовий оборот музейних предметів.

І.Шмоня характеризує контрабанду культурних цінностей в Україні. І.В. Яковюк та А. Туренко аналізують економічну безпеку України як передумову забезпечення її суверенітет. І.Яковюк в колетиві з Д.Чижовим та іншими авторами вивчає також політику національної безпеки в Україні.

Загальну характеристику культурно-історичного прогресу наводить В.Кизима. Наведено також матеріали щодо проблем стану культурних цінностей під час ведення воєнних дій. А для визначення понять звертались до Великого тлумачного словника України.

Історіографія контрабанди культурних цінностей є складним та широким полем досліджень, що об'єднує аспекти історії, права, мистецтва, етики та соціальних наук. Ці дослідження відіграють важливу роль у формуванні політики, законодавства та міжнародної співпраці для боротьби з контрабандою культурних цінностей та збереження світової культурної спадщини.

У Постанові Кабінету Міністрів а також у положеннях Програми визначено основну мету ДП КС. Вона полягала у проведення державної

політики, спрямованої на здійснення заходів із запобігання і боротьби з контрабандою, забезпечення системного підходу до захисту внутрішнього ринку від контрабандних товарів і підтримки вітчизняних товаровиробників, вирішення питань наповнення державного бюджету та створення сприятливих умов для розвитку економіки. У Програмі були детально сформульовані шляхи і способи розв'язування проблеми поширення контрабанди.

З березня 2005 р. значно зросли середньодобові надходження до бюджету за рахунок збільшення митних платежів і реалізації предметів вилученої контрабанди (у 2004 р. вони становили, у середньому 70 млн грн, у березні–травні 2005 р. – близько 135 млн грн). Позитивних результатів було досягнуто також у сфері протидії митним правопорушенням. Не зважаючи на кадрові деформації, Державна програма «Контрабанді – СТОП» набирала обертів.

Загальна сума вилученої валюти – 385 тис. доларів США[51].

Аналіз історіографії контрабанди культурних цінностей дозволяє краще зрозуміти дослідження, проведені в цій області, а також виявити ключові напрямки, тенденції та прогалини в дослідженні даної проблеми.

Розвиток досліджень: Аналізуючи історіографію, можна виявити етапи та тенденції розвитку досліджень контрабанди культурних цінностей. Починаючи з ранніх робіт, присвячених конкретним випадкам контрабанди, до більш сучасних робіт, що аналізують її в глобальному контексті, можна простежити еволюцію підходів та методологій.

Причини і наслідки: Аналізуючи історіографію, слід звернути увагу на вивчення причин та наслідків контрабанди культурних цінностей. Це можуть бути такі фактори, як війни, колоніалізм, тероризм, економічні фактори та інші. Також слід розглянути наслідки контрабанди, такі як втрата культурної спадщини, руйнування археологічних пам'яток та порушення прав людини.

Правовий аспект: Один з важливих аспектів дослідження контрабанди культурних цінностей - це правовий контекст. Аналіз історіографії може допомогти виявити різні правові засади, закони, міжнародні конвенції та інструменти, які регулюють контрабанду культурних цінностей. Це включає

міжнародні організації, такі як ЮНЕСКО, Інтерпол та ІКОМОС, а також національне законодавство різних країн.

Методологічні підходи: У аналізі історіографії контрабанди культурних цінностей також варто звернути увагу на методологічні підходи, що використовуються в дослідженнях. Це можуть бути археологічні розкопки, архівні дослідження, соціологічні аналізи, використання джерел та свідчень, а також інтердисциплінарні підходи для більш повного розуміння проблеми.

Одним з важливих висновків аналізу історіографії є те, що контрабанда культурних цінностей не є новим явищем, але має давню історію. Історичні дослідження показують, що від початку цивілізацій люди здійснювали переміщення цінних об'єктів з одного місця на інше з різних мотивів, таких як збагачення, покращення престижу чи політичні цілі.

Дослідження також виявляють значний вплив контрабанди культурних цінностей на країни-донори, де ці цінності були викрадені або незаконно вивезені. Втрата культурної спадщини може мати серйозні наслідки для ідентичності, історії та культурного розвитку цих країн.

Загалом, аналіз історіографії контрабанди культурних цінностей підкреслює потребу в подальших дослідженнях, спрямованих на вивчення причин, механізмів та наслідків цього явища. Такі дослідження можуть сприяти розробці ефективних стратегій та заходів для протидії контрабанді, збереження культурної спадщини та сприяння законному переміщенню та обміну культурними цінностями між країнами.

РОЗДІЛ 2. КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ХАРАКТЕРИТИКА

Існування кожної нації та її історичний розвиток має багато проявів, одним з яких є наявність культурних цінностей. Саме завдяки їх виникненню, та збереженню закладаються основи держави, національної ідентичності та національної самоідентифікації. Однією з ключових ознак правової та демократичної держави є не лише формування у населення шанобливого ставлення до культурних та історичних пам'яток, а й створення ефективної системи їх збереження та захисту.

Поняття "культурні цінності" нерозривно пов'язане з категорією "культура". "Культура" визнається важливим соціальним феноменом. Сьогодні не існує універсального значення поняття "культура". Дослідники трактують його відповідно до критеріїв, за якими воно визначається. В історичному контексті культура - це сукупність предметів і явищ, створених у результаті людської діяльності, що відображають рівень розвитку, досягнутий історично суспільством і людством. Культура трактується як "сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії, та різних форм діяльності, спрямованих на їх виробництво, засвоєння і застосування"¹. Як явище реального світу культура може виступати в різних формах - або у вигляді предметів і речей, або у вигляді знакових систем, що мають культурне значення (живопис, музика, мова, усна народна творчість, наука і література, театр тощо)².

Важливою проблемою при аналізі об'єкта дослідження є відсутність єдиного, уніфікованого визначення поняття "культурні цінності" в юридичній літературі та чинному національному законодавстві. На нашу думку, для тлумачення категоріального апарату у сфері розподілу культурних цінностей

---

¹ Культура. Політологічний енциклопедичний словник. Київ, 1997. С. 179.

² Кизима В. В. Культурно-исторический прогресс. Киев, 1985. 214 с С. 33-40

необхідно проаналізувати базові поняття "культура" та "цінність", які є невід'ємними складовими правової категорії "культурні цінності".

Наразі поняття "культура" має близько 500 визначень, які переважно вказують на його багатовимірність та масштабність. Слово має латинське походження і буквально означає "обробка", "догляд" або "вдосконалення". В українському словнику культура визначається як "сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії, рівень розвитку суспільства в певний період, створений для задоволення духовних потреб людини"³.

Чинне законодавство України також дає визначення культури: відповідно до статті 1 Закону України "Про культуру" № 2778-VI від 14 грудня 2010 року, культура - сукупність матеріальних і духовних надбань людської спільноти (етносу, нації), що нагромаджуються, закріплюються та збагачуються протягом тривалого часу, передаються від покоління до покоління. Вона включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку та освіту і відображає ступінь розвитку цієї спільноти⁴.

Досліджуючи поняття культурних цінностей як об'єкта адміністративно-правового регулювання, культурні цінності спочатку розглядаються як сукупність благ, створених у результаті людської праці. Отже, основою для подальшого тлумачення є антропологічний підхід. Другою складовою поняття "культурні цінності" є дефініція "цінність", яка має кілька значень:

- 1) вартість, ціна чого-небудь, виражена в грошах;
- 2) щось, що має матеріальну або духовну цінність;
- 3) важливість, значущість чого-небудь⁵.

На нашу думку, йдеться про філософську категорію, яка поєднує в собі духовний і матеріальний аспекти нашого сприйняття навколишнього світу.

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с.

⁴ Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лют. 2014 р. № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>.

⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с. С. 1588

Для повного та всебічного розуміння категорії "культурні цінності" розглянемо законодавчі визначення, що містяться в чинному національному та міжнародному законодавстві, а також проаналізуємо основні доктринальні тлумачення.

Слід зазначити, що вже починаючи з 1950-х років активно в теорії міжнародного права використовувався термін "культурні цінності", коли постала потреба визначити вивезені культурних цінностей після Другої світової війни.

Найбільш відомим зразком такого документу, де міститься визначення поняття "культурні цінності", є Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, прийнята 14 травня 1954 року на дипломатичній конференції, організованій Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)⁶.

Конвенція є першим міжнародним документом, що передбачає захист рухомих і нерухомих культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. Це також перша конвенція, яка використовує термін "культурні цінності". Україна була однією з перших країн світу, яка ратифікувала Конвенцію та Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту в 1957 році.

Конвенція визначає культурні цінності як пам'ятки архітектури, мистецтва, історії, релігії або світського життя (незалежно від їх походження або форми власності), археологічні місця, групи будівель, що становлять історичний або художній інтерес, твори мистецтва, рукописи, книги та інші об'єкти, що мають художнє, історичне або археологічне значення і важливі як культурна спадщина для всіх народів.

Конвенція дає визначення рухомих та нерухомих цінностей. Так, нерухомими прийнято вважати групи будівель, що мають історичне або художнє значення, а рухомими визнані твори мистецтва, рукописи, книги та інші об'єкти художнього, історичного або археологічного значення, наукові колекції

---

⁶ Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 трав. 1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157.

або важливі зібрання книг, архівні матеріали або їх копії. Цінностями визнані і будівлі, первинним і нинішнім призначенням яких є їх зберігання і демонстрація об'єктів культури. Все це потребує особливого захисту під час збройних конфліктів у країнах з великою кількістю таких цінностей ("райони концентрації культурних цінностей")⁷.

Тобто, конвенція є першим міжнародним документом, що передбачає захист рухомих і нерухомих культурних цінностей у випадку збройного конфлікту.

Конвенція визначає культурні цінності (незалежно від їх походження або форми власності) як архітектурні, художні, історичні, релігійні або світські пам'ятки, археологічні місця, групи будівель, що мають історичне або художнє значення, твори мистецтва, рукописи, книги та інші об'єкти художнього, історичного або археологічного значення, які мають значення як культурна спадщина для всіх громадян. Визначається як Рухоме або нерухоме майно.

Термін "культурні цінності" також застосовується до рухомих цінностей, таких як археологічні та історичні рештки, що зберігаються над і під землею, а термін "культурні об'єкти" включає в себе їхнє оточення. Рухоме майно означає активи, що мають культурне значення, незалежно від того, включені вони до складу рухомого майна чи ні, а також рухоме майно, приховане під землею, яке може бути знайдене на археологічних або історичних об'єктах⁸.

Згідно з чинним національним законодавством, культурні цінності визначені в наступному законі: Митний кодекс України № 92-IV від 11 липня 2002 року⁹; Податковий кодекс України № 2755-VI від 2 грудня 2010 року¹⁰; Закон України від 21 вересня 1999 року "Про вивезення, ввезення та

---

⁷ Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 трав. 1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157.

⁸ Рекомендація про збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських чи приватних робіт : міжнар. док. від 19 листоп. 1968 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_723

⁹ Митний кодекс України : Закон України від 13 берез. 2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.

¹⁰ Податковий кодекс України : Закон України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

повернення культурних цінностей', № 1068-XIV¹¹, "Про музеї та музейну справу" № 249/95-ВР від 29 червня 1995 р., Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розміру плати за її проведення", 26 серпня 2003 р., № 1343; Наказ Міністерства культури і мистецтв України "Про затвердження Порядку оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення та контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України № 258 від 22 квітня 2002 року; "Про затвердження Інструкції про порядок застосування норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України", 23 березня 2017 року.

Трактування культурних цінностей у цих нормативних актах не є уніфікованим і має свої особливості залежно від сфери та особливостей застосування. Розглянемо найважливіші з них.

Хоча в Конституції України немає прямого визначення культурних цінностей, у статті 54 Закону зазначено, що культурні цінності охороняються законом і держава гарантує охорону історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів щодо повернення в Україну культурних цінностей громадян, які перебувають за її межами. У ньому зазначено, що вживаються заходи щодо повернення в Україну національних культурних цінностей.

Відповідно до Митного кодексу України, культурні цінності - це матеріальні та нематеріальні об'єкти, що мають художнє, історичне, етнічне та наукове значення, які підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України.¹²

Одним із кодифікованих законів України, який кардинально відрізняється від попереднього визначення культурних цінностей, є Закон України "Про

---

¹¹ Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21 верес. 1999 р. № 1068-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>.

¹² Митний кодекс України : Закон України від 13 берез. 2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.

систему оподаткування", стаття 210 якого визначає культурні цінності як твори мистецтва, предмети колекціонування та антикваріату, тобто товари, що належать до товарних позицій 9701-9706 Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності.

Відповідно до Закону України "Про Митний тариф України", товари товарних позицій 9701-9706 Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності визначаються як картини, малюнки, пастельні малюнки, повністю виконані вручну колажі та аналогічні декоративні картини, картини, малюнки, пастельні малюнки, оригінальні малюнки та скульптури з будь-якого матеріалу, поштові марки (в т.ч. 1-денні;) поштові марки та подібні предмети (використані або невикористані), зоологічні та ботанічні колекції, а також колекції, що становлять мінералогічний, анатомічний або історичний, археологічний, палеонтологічний, етнологічний або нумізматичний інтерес, антикваріат віком понад 100 років¹³.

Наступним законом, що містить визначення культурних цінностей, є Закон України "Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей". Згідно до нього, культурні цінності - це об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнологічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні, перелік яких визначено Законом України. На нашу думку, це поняття узгоджується зі спеціальним законодавством у цій сфері та однозначно сприяє правильному і повному розумінню та тлумаченню культурних цінностей в рамках чинного законодавства.

У вказаному законі зазначено, що культурні цінності підлягають збереженню, відтворенню та охороні. Закон також містить перелік об'єктів, що входять до поняття "культурні цінності". До них належать:

- оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури;
- твори мистецтва та ансамблі, виготовлені з будь-якого матеріалу;

---

¹³ Про митний тариф : Закон України від 19 верес. 2013 р. № 584- VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584-18>.

- твори декоративно-ужиткового мистецтва;
- традиційне народне мистецтво;
- пов'язані з історичними подіями, суспільним та національним розвитком, історією науки та культури.
- пов'язані з життям та діяльністю держав, політичних партій, державних установ, релігійних організацій, діячів науки, культури та мистецтва;
- предмети музейного значення, виявлені під час археологічних розкопок.
- архітектурні, історичні, мистецькі та монументальні компоненти і фрагменти.
- стародруки та інші видання, що мають історичну, художню, наукову або літературну цінність.
- рукописи, інкунабули, друковані стародруки та архівні документи,
- унікальні та незвичайні музичні інструменти.
- зброя різного роду, що має художню, історичну, етнологічну та наукову цінність;
- рідкісні поштові марки та інші філателістичні предмети (індивідуальні або колекційні);
- раритетні монети, медалі, ордени, печатки та інші предмети;
- предмети колекціонування;
- зоологічні колекції, що мають наукову, культурну або освітню цінність.
- рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології.

Аналіз основних нормативно-правових актів свідчить про відсутність єдиного визначення поняття "культурні цінності" та вичерпного переліку об'єктів, що належать до категорії "культурні цінності". Це не тільки значно ускладнює розуміння поняття культурних цінностей, але й негативно впливає на процедурні питання, які можуть виникнути під час ввезення, вивезення та

перевезення культурних цінностей. Закон також не роз'яснює характеристики культурних цінностей¹⁴.

Культурні цінності повинні мати свою універсальність - тобто, особливі правові системи, що становлять інтерес для світової спільноти і мають цінність для всіх народів, автентичність, етнічність¹⁵.

Крім того, основними ознаками культурних цінностей є:

- незамінність - неможливо виготовити повністю подібний та ідентичний екземпляр);
- вартість у порівнянних умовах - культурна цінність підлягає майновій оцінці та може бути віднесена до об'єктів матеріального світу;
- відповідність часовим стандартам - вона має бути створена понад 50-100 років тому, як мінімум.

Ознаки культурних цінностей можна поділити на загальні та спеціальні. Ті, що мають загальні ознаки, можуть бути віднесені до культурних цінностей у загальнокультурному розумінні. Якщо ж вони мають спеціальні ознаки, то їх можна вважати об'єктом адміністративно-правового регулювання¹⁶.

Загальними інституційними ознаками культурних цінностей можна вважати унікальність, суспільну значущість на рівні певної країни чи світової спільноти, історичну, художню чи наукову цінність, незамінність тощо. Натомість спеціальними ознаками є матеріальна цінність, особливі адміністративно-правові системи її регулювання та розподілу, обов'язкові процедури державної реєстрації, процедури звернення до компетентних органів

---

¹⁴ Парагайло В. О. Основні підходи до визначення поняття «культурні цінності» в нормативних актах та юридичній літературі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2018. Вип. 36. Т. 2. С. 64–67. (Серія «Юриспруденція»). С. 65

¹⁵ Цуглаева Н. В. Гражданско-правовой оборот музейных предметов и коллекций : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Волгоград, 2003. 31 с. С. 31.

¹⁶ Парагайло В. О. Повноваження Міністерства культури України у сфері обігу культурних цінностей. Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 15–16 груд. 2017 р.). Львів : Центр правн. ініціатив, 2017. Ч. 1. С. 117–120.

та регламентовані процедури видачі необхідних документів за визначеною формою (адміністративних актів).

Унікальність вважається однією з основних характеристик культурної спадщини. Слід зазначити, що вперше ця характеристика культурних цінностей була описана в Конвенції ЮНЕСКО про охорону природної та культурної спадщини 1972 року. Визначення унікальності як характеристики, що розкриває особливу природу культурних цінностей, міститься і в чинному національному законодавстві.

Так, з огляду на зміст статті 1 Закону України. "Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей" від 21 вересня 1999 року № 1068-XIV, з огляду на зміст статті 1, унікальність - це подія, явище в будь-якій сфері життя держави, суспільства або окремої видатної особи, Під нею розуміється ознака, яка характеризує його (твір) як такий, що передає інформацію особливої важливості про факти, відрізняється від аналогічних за походженням, змістом, достовірністю, культурною цінністю та зовнішніми ознаками і не може бути відновлена в разі непоправного пошкодження або втрати¹⁷.

Культурна цінність може бути лише рідкісною або унікальною серед подібних об'єктів, винятковою, неповторною і такою, що не може бути відтворена повторно.

Соціальну значущість на рівні окремої країни чи світової спільноти як ознаку культурної цінності необхідно розглядати через призму визначення "значний". У словниках та довідниках це поняття визначається як "щось важливе, значне або суттєве"¹⁸. Іншими словами, культурними цінностями вважаються лише ті речі, які є важливими на рівні суспільства.

Окрім соціальної значущості на рівні суспільства, культурні цінності повинні також мати історичну, художню та наукову цінність, тобто бути

---

¹⁷ Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21 верес. 1999 р. № 1068-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>

¹⁸ Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с С. 470

важливими в одній зі сфер людської діяльності та мати певне значення для певної групи людей.

Наступна характеристика культурних цінностей - незамінність. Культурні цінності вважаються незамінними, якщо вони мають певні індивідуально визначені характеристики. До таких індивідуальних ознак належать час створення, будь-які зовнішні ознаки, авторство тощо. Відсутність будь-якої з вищезазначених індивідуальних ознак може становити втрату культурної цінності. Навіть за наявності схожих ознак, якщо вони відрізняються, вони будуть розпізнані як щось зовсім інше.

Розглянемо тепер специфічні ознаки культурних цінностей, які розкривають їх зміст у контексті розуміння їх як об'єкта адміністративно-правового регулювання. Першою специфічною ознакою слід вважати матеріальну цінність: до категорії культурних цінностей належать лише матеріальні об'єкти, тобто об'єкти, що мають певну матеріальну цінність. Юриспруденція, як правило, визнає матеріальність лише предметів як таких. Предмети навколишнього світу також вважаються матеріальними, створені в результаті людської діяльності та здатні задовольняти певні потреби. З іншого боку, культурні цінності як річ (матеріальний об'єкт) можуть і повинні задовольняти не лише фізичні (матеріальні) потреби суспільства, а й духовні (нематеріальні) потреби.

Обов'язкова національна реєстрація як ознака культурної цінності означає, що для того, щоб об'єкт потрапив до категорії культурних цінностей, він повинен бути зареєстрований в національних органах влади відповідно до чіткої процедури, встановленої законами або іншими нормативно-правовими актами конкретної країни.

Необхідно дотримуватися конкретних, однозначних реєстраційних процедур конкретної країни. Наслідком цієї особливості є те, що в державі існує відповідний державний орган, який безпосередньо займається реєстрацією (центральний орган виконавчої влади), фіксує та робить відповідні записи в національних реєстрах, обліках і базах даних культурних цінностей.

З вищезазначених особливостей випливає наступна особливість спеціального правового режиму - регулювання та розповсюдження. Внесення до національного реєстру як культурних цінностей передбачає особливий режим регулювання та розповсюдження культурних цінностей. Поняття розповсюдження включає такі процедурні питання, як ввезення (тимчасове ввезення), вивезення (тимчасове вивезення), передача та повернення культурних цінностей. Спеціальний правовий режим регулювання культурних цінностей здійснюється відповідно до чинного національного законодавства, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також двосторонніх та багатосторонніх договорів, укладених Україною з іншими державами.

Існує спеціальний, чітко визначений порядок звернення до компетентного органу, уповноваженого видавати свідоцтво на право ввезення (тимчасового ввезення) або вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей.

Важливо також визначити, чи є культурними цінностями предмети, що вивозяться (тимчасово вивозяться) з території України. Належність предмета до культурних цінностей може визначити лише державна експертиза. Існує чіткий перелік органів, уповноважених здійснювати державну експертизу культурних цінностей.

Передбачена процедура видачі необхідних документів встановленого зразка означає, що на підставі результатів державної експертизи видається свідоцтво на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей. Форма такого свідоцтва на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей з території України затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 984 від 20 червня 2000 р. Це свідоцтво є правовою підставою для переміщення культурних цінностей через митний кордон України.

Проаналізувавши загальні та спеціальні ознаки культурних цінностей, можна прийти до висновку щодо основних особливостей адміністративно-правового регулювання обігу культурних цінностей та виділити серед них такі:

1) реалізація публічного інтересу, що проявляється у відродженні та зміцненні мистецького, історичного, етнологічного та наукового співробітництва на міжнаціональному рівні;

2) публічний характер (відкритість) з відповідною нормативно-правовою базою;

3) перелік адміністративно-правових інструментів, необхідних для досягнення ефективного обігу культурних цінностей;

4) узгодженість інтересів усіх (приватних і публічних) суб'єктів правовідносин у сфері обігу культурних цінностей з метою вирішення суспільно значущих питань;

5) стабільність і передбачуваність адміністративно-процесуальних актів, пов'язаних з обігом культурних цінностей;

6) обов'язковість, що регламентує отримання різноманітних дозвільних документів;

7) наявність системи юридичних гарантій.

Враховуючи наведений вище перелік характеристик культурних цінностей, можна чітко визначити критерії класифікації видів культурних цінностей.

Загалом наука вже розробила різні класифікації культурних цінностей. У даному дослідженні будуть розглянуті ті з них, які сприяють оптимальному вирішенню поставленої проблеми. Для вдосконалення процедури збереження культурних цінностей в Україні важливою проблемою є віднесення тих чи інших об'єктів до цієї категорії. Правильна та чітка класифікація всіх наявних культурних цінностей допоможе здійснити цей процес.

Основною метою класифікації культурних цінностей є підвищення ефективності ввезення, вивезення та тимчасового переміщення таких цінностей. На думку дослідників, система класифікації культурних та історичних цінностей у різних країнах повинна враховувати всі історичні аспекти державотворення, культурні пріоритети, національні традиції та звичаї, тобто встановлювати критерії класифікації.

Питання класифікації культурної спадщини за критеріями, обраними в якості стандартів, привертає увагу багатьох науковців і є предметом дослідження в декількох наукових дисциплінах. Наприклад, О. Коваленко у своїй докторській дисертації класифікує культурні цінності за такими основними критеріями:

- 1) форма власності,
- 2) наявність обмежень ввезення,
- 3) ступінь обмежень,
- 4) вид мистецтва,
- 5) засоби створення,
- 6) кількість вимірів,
- 7) тарифна вартість,
- 8) зоологічні колекції, рідкісні колекції флори і фауни,
- 9) предмети, пов'язані з історичними подіями, фрагменти пам'ятників, рідкісні монети,
- 10) стародруки та інші видання, твори мистецтва, живопису, графіки та інші категорії тощо.

Аналізуючи класифікацію культурних цінностей з точки зору бухгалтерського обліку, О. Герасименко пропонує поділяти їх за такими критеріями: за складом, за суб'єктом управління, за місцезнаходженням (розташуванням), за унікальністю, за строком корисного використання та за порядком відображення в балансовій системі рахунків¹⁹.

Таким чином, культурні цінності можна поділити в першу чергу на рухомі та нерухомі. Саме за цим критерієм їх розрізняють у певних міжнародно-правових актах. Для нас ця класифікація має велике значення, оскільки говорити про ввезення, вивезення та переміщення культурних цінностей ми можемо лише в контексті рухомого майна.

---

¹⁹ Герасименко О. М. Дослідження сутності активів спадщини як категорії термінологічного апарату бухгалтерського обліку. Технологический аудит и резервы производства. 2016. № 6 (4). С. 4–9. С. 8

Це пов'язано з тим, що про ввезення, вивезення та переміщення ми можемо говорити лише в контексті рухомих культурних цінностей. Водночас до таких об'єктів належать і фрагменти нерухомих культурних цінностей, які були відокремлені та переміщені. Тобто, це ті фрагменти нерухомих пам'яток або частини пам'яток, ансамблів чи комплексів, які пройшли процес перетворення з нерухомих у рухомі, залежно від обставин²⁰.

Нерухомі культурні цінності - це те, що є невід'ємним від навколишнього середовища. Поділ об'єктів на рухомі та нерухомі відомий ще римському приватному праву і ґрунтується насамперед на природних властивостях об'єктів. Нерухоме майно завжди знаходиться в одному і тому ж місці, має індивідуальні ознаки і є незамінним. Традиційно до нерухомого майна відносять, крім земельної ділянки, будівлі, споруди тощо, які безпосередньо пов'язані з нею, не будучи відокремленими від неї²¹. Нерухомими культурними цінностями можна вважати об'єкти, переміщення яких є неможливим без знецінення або втрати ними археологічної, естетичної, етнографічної, історичної, архітектурної, мистецької, наукової чи художньої цінності²².

Рухомі об'єкти - це об'єкти, які можна переміщувати в просторі. Таким чином, рухомі культурні цінності включають об'єкти, які можуть вільно переміщуватися без шкоди для їхнього зовнішнього вигляду або призначення.

Найбільш повний, на нашу думку, перелік рухомих культурних цінностей міститься в Рекомендації про захист рухомих культурних цінностей, ухваленій ЮНЕСКО 28 листопада 1978 року.

Відповідно до неї, рухомі цінності - це все рухоме майно, яке є проявом або результатом людської творчості чи природної еволюції і має археологічну,

---

²⁰ Кот С. І. «Культурні цінності»: поняття і термін у контексті повернення та реституції предметів культури. Праці Центру пам'яткознавства : зб. наук. пр. 2011. Вип. 20. С. 21–22.

²¹ Сергеев А. П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Ленинград, 1990. 40 с. С. 33

²² Зверховська В. Ф. Види культурних цінностей за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 212 с. С. 193

історичну, художню, наукову або технічну цінність. Сюди входять, зокрема, такі об'єкти

- об'єкти археологічних досліджень і розкопок на суші та під водою;
- предмети старовини, такі як знаряддя праці, кераміка;
- предмети старовини, такі як написи, монети, печатки, ювелірні вироби;
- зброя та поховання, включаючи мумії;
- фрагментовані історичні елементи будівель;
- антропологічні та етнографічні матеріали;
- історичні цінності, зокрема ті, що стосуються історії природничих наук і техніки, військової та соціальної історії, а також життя етнічних і національних лідерів, мислителів, науковців, митців та визначних національних подій;
- мистецькі цінності, тобто картини та малюнки (крім розписаних вручну малюнків та промислових виробів), виконані повністю вручну з будь-якого матеріалу та на будь-якій основі;
- оригінальні естампи, плакати та фотографії як види оригінальної творчості;
- оригінальні художні добірки та конструкції з будь-якого матеріалу скульптурні твори з будь-якого матеріалу;
- твори прикладного мистецтва з таких матеріалів, як скло, кераміка, метал і дерево;
- рукописи, інкунабули, манускрипти, книги, документи та публікації, що становлять особливий інтерес;
- предмети, пов'язані з карбуванням (медалі, монети) або філателією;
- архівні документи, в тому числі документи, картографічні матеріали, фотографії, фільми, звукозаписи та машинозчитувані документи;
- меблі, гобелени, килими, килими, костюми та музичні інструменти;
- зоологічні, ботанічні та геологічні зразки²³.

---

²³ Рекомендації щодо охорони рухомих культурних цінностей : міжнар. док. від 28 листоп. 1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_727.

Наступна класифікація поділяє культурні цінності на матеріальні та нематеріальні (духовні). Матеріальні культурні цінності - це ті, що мають певну об'єктивну форму вираження та підлягають характеристикам, які є визначальними при класифікації фізичних культурних цінностей.

Фізичні культурні цінності - це те, що має певну об'єктивну форму вираження і підлягає ознакам, які є вирішальними для віднесення фізичних об'єктів до культурних цінностей. Однак випадок з нематеріальними (духовними) культурними цінностями є більш складним. Адже деякі науковці заперечують саме їх існування.

Ситуація змінилася у 2003 році з прийняттям Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини. Конвенція стала консолідованим документом щодо захисту культурної спадщини в різних її проявах. Згідно з Конвенцією (до якої Україна приєдналася у 2008 році), нематеріальна культурна спадщина - це традиції, форми вираження, знання та практика, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти та культурні об'єкти, які визнані як частина культурної спадщини спільнотами, групами, а іноді й окремими особами. Ця нематеріальна культурна спадщина передається з покоління в покоління, постійно відтворюється спільнотами та групами, зазнає впливу навколишнього середовища, взаємодії з природою та історією, забезпечує відчуття ідентичності та спадкоємності і, таким чином, сприяє повазі до культурного розмаїття та людської творчості. Для цілей Конвенції нематеріальна культурна спадщина береться до уваги лише за умови її сумісності з чинними міжнародними документами у сфері прав людини, вимогами взаємної поваги між спільнотами, групами та окремими особами, а також сталого розвитку²⁴.

Крім того, до нематеріальної культурної спадщини України, визнаної ЮНЕСКО, належать петриківський розпис, козацькі пісні Наддніпрянщини,

---

²⁴ Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини : міжнар. док. від 17 жовт. 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69.

мальована кераміка, головне ткацтво, співоча традиція села Руха Святошинського району Київської області.

За критерієм значущості культурні цінності класифікуються як такі, що мають світове, національне або регіональне значення. Культурні цінності світового значення є універсальними і свідчать про становлення та розвиток людського суспільства. Їх правовий режим регулюється Конвенцією про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 року, яка передбачає створення Міжурядового комітету з охорони культурних цінностей. Цей комітет тепер відповідає за створення, оновлення та публікацію списків культурної та природної спадщини (так званий Список всесвітньої спадщини). Таким чином, всі об'єкти, включені до Списку (їх кількість становила 1073, в тому числі сім об'єктів в Україні), можуть бути визнані культурною спадщиною світового значення.

До культурних цінностей національного значення належать цінності, що мають істотне значення для історії та культури народів, які проживають на території країни, і занесені до Національного реєстру культурних цінностей. Реєстр запроваджується відповідно до основних засад законодавства України про культуру з метою виявлення матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, що становить виняткову історичну, художню, наукову та іншу культурну цінність, має важливе значення для формування національної самосвідомості українського народу та визначає його. запроваджується з метою виявлення матеріалів, що становлять художню, наукову та іншу культурну цінність²⁵.

Культурні цінності регіонального значення - це ті, що мають історичне, наукове, художнє чи інше культурне значення і є важливими для певного регіону та його мешканців. Як зазначає у своїй статті В. Зверховська, до таких культурних цінностей належать історичні події, вірування та життя видатних людей, які вплинули на розвиток культури, архітектури, містобудування та

---

²⁵ Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання : постанова Кабінету Міністрів України від 12 серп. 1992 р. № 466. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92- %D0%BF](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF).

мистецтва в певному регіоні чи населеному пункті, відомі містобудівники, архітектори та ін. Артефакт має відповідати таким критеріям: бути витвором національної меншини або місцевої етнічної групи; бути витвором художника або іншого митця; слугувати культурною спадщиною національної меншини або місцевої етнічної групи. Культурну спадщину можна класифікувати на три категорії відповідно до швидкості обігу;

1) вільно циркулююча культурна спадщина - це культурна спадщина, обіг якої не контролюється державою, а лише її безпосередніми учасниками. Приватні особи розповсюджують культурну спадщину самостійно і створюють навколо неї певне "коло", наприклад, публікуючи відповідні оціночні каталоги та журнали;

2) предмети з обмеженим розповсюдженням у приватному секторі (культурні цінності з обмеженим розповсюдженням). Це цінності, включені до Національного реєстру;

3) Культурні цінності, що зберігаються в непублічних місцях, таких як музеї, виключаються з обігу²⁶.

Таким чином, в українському законодавстві відсутнє єдине визначення поняття "культурні цінності", а також нормативні критерії та ознаки віднесення об'єктів до культурних цінностей. Існування тотожних понять "культурні цінності", "культурні надбання", "пам'ятки культури", "культурна спадщина" поряд із терміном "культурні цінності" створює значні протиріччя в законодавчому полі та доктринальному підході.

Слід зазначити, що культурна спадщина є об'єктом адміністративно-законодавчого регулювання, оскільки суспільні відносини, що виникають у зв'язку з вивезенням, ввезенням та поверненням в Україну культурних цінностей, регулюються адміністративним законодавством, спрямованим на створення сприятливого правового поля для захисту таких цінностей.

²⁶ Ліщинська В. О. Культурні цінності в цивільному обороті України. Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 4. С. 111–113. С. 112.

Щодо об'єктів художнього, історичного, етнологічного та наукового значення, які відповідно до законодавства України підлягають охороні, відтворенню та збереженню, метою є створення сприятливого правового поля, необхідного для підтримання міжнародних культурних зв'язків. В рамках дослідження культурних цінностей як об'єкта адміністративно-правового регулювання дуже важливим є визначення загальних та специфічних ознак культурних цінностей, щоб мати можливість визначити, чи належить той чи інший об'єкт до цієї категорії.

Належність культурних цінностей до цієї категорії можна визначити за допомогою класифікації. Водночас необхідно розробити методи класифікації для оптимізації адміністративних процедур вивезення (тимчасового вивезення), ввезення (тимчасового ввезення) та повернення культурних цінностей.

2.1 Теоретичні засади контрабанди культурних цінностей в Україні

Контрабанда є одним з основних і важливих факторів, що впливають на економіку та національну безпеку країни. З моменту здобуття незалежності Україна відчула нагальну потребу в захисті національної безпеки та посиленні боротьби зі злочинами проти культурних цінностей. Незаконний обіг культурних цінностей є одним з найнебезпечніших видів злочинів за ступенем суспільної небезпеки і нерозривно пов'язаний з економічним становищем, фінансовою стабільністю та соціально-економічними факторами країни. Вивезення культурних цінностей є замахом на національну та економічну безпеку країни, оскільки будь-яке злочинне посягання на культурні цінності створює "білу пляму" в історичній пам'яті суспільства.

Цей злочин є особливо небезпечним в умовах загострення світової економічної та фінансової кризи, що призводить до девальвації національної та іноземної валют, зростання інфляції, масових звільнень, падіння заробітної плати та затримки пенсійних виплат. Ці фактори криміналізували деяких людей, які намагалися покращити своє економічне становище злочинним

шляхом. Єдиною стабільною "валютою" в цих умовах є культурні цінності, які можуть бути засобом обігу та інвестування, порівнянним з грошима.

Не менш важливою особливістю соціальної небезпеки торгівлі цінностями є її міжнародний характер. Загалом, боротьба з контрабандою по суті є внутрішньою функцією кожної держави, але в сучасних умовах, коли розвиваються держави з різним рівнем соціально-економічних відносин і розширюються інтеграційні процеси, ця функція часто перетинає національні кордони і вимагає об'єднання зусиль кількох держав. Контрабанда культурних цінностей є одним із видів транснаціональної злочинної діяльності, що набуває все більшого міжнародного характеру та поширення. Організовані злочинні угруповання, які займаються контрабандою, за останні роки зазнали кардинальних змін. До їх складу все частіше входять високоосвічені особи, колишні та діючі співробітники правоохоронних органів і митниці. Як наслідок, вони все більше інтегруються з представниками злочинних угруповань сусідніх країн. За даними Інтерполу, лише в Західній Європі існує близько 40 організованих злочинних угруповань, що спеціалізуються на крадіжках і контрабанді культурних цінностей з України та інших країн колишнього Радянського Союзу. Ці групи вивозять з країни картини, скульптури та інші рідкісні артефакти, завдаючи непоправної матеріальної та психологічної шкоди нашим національним інтересам²⁷.

Криміналізація світового ринку антикваріату значною мірою пов'язана з тим, що незаконна торгівля культурними цінностями за рівнем прибутковості поступається лише торгівлі зброєю, наркотиками та людьми. Варто зазначити, що боротьба з контрабандою є ключовим елементом забезпечення як національної безпеки, так і захисту світової культурно-історичної спадщини.

На сучасному етапі в Україні спостерігається напружена криміногенна ситуація, з'являються і поширюються нові види антигромадської поведінки,

---

²⁷ Кондратьєв Я.Ю. Контрабанда. Засоби попередження та протидії: навч. посібник / Я.Ю.Кондратьєв, В.В. Романюк. К.: МІВВЦ, 2001. 116 с. С. 56

надзвичайно серйозними стають проблеми корупції, хабарництва та зловживання владою.

Таким чином, контрабанда розглядається як соціальне явище, що полягає у ввезенні та вивезенні товарів та інших матеріальних цінностей (предметів) з порушенням встановлених державою правил і призводить до руйнування основних інститутів і систем суспільства та держави. У статті 1 Закону України від 21 вересня 1999 року "Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей" зазначено, що культурні цінності визначаються як "мистецькі міжнародні конвенції про заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності".

В українському законодавстві немає спеціальних кримінально-правових норм щодо відповідальності за незаконний обіг культурних цінностей. Культурні цінності вважаються одними з найбільш поширених контрабандних товарів. Відповідно до частини 1 статті 201 Кримінального кодексу України (ККУ) контрабанда є одним із найнебезпечніших злочинів у сфері господарської діяльності, а відповідно до статті 12 ККУ контрабанда є тяжким злочином, а її кваліфікований вид (частина 2 статті 201 ККУ) - особливо тяжким злочином.

Суспільна небезпека контрабанди також є високою, оскільки вона є основною причиною незаконного вивезення за кордон унікальних творів мистецтва, що мають високу історичну та культурну цінність. Однак на сьогодні в Україні відсутні комплексні кримінологічні дослідження контрабанди культурних цінностей, а тим більше заходи щодо запобігання цій суспільно небезпечній практиці.

Злочинні механізми та методи незаконного обігу культурних цінностей постійно розвиваються, і в більшості випадків ці механізми та методи мають міжнародний характер. Незаконна діяльність забезпечує злочинцям значні прибутки, які потім стають джерелом фінансування нових злочинів. Таким чином, контрабанда предметів старовини та творів мистецтва є організованою міжнародною злочинністю. Товари, на які є попит, поділяються на дві основні

категорії. Перша - це твори мистецтва і цінний антикваріат, що зберігаються в музеях, культових спорудах, художніх галереях і приватних колекціях. Інша - артефакти культурної цінності та військово спорядження, знайдені під час археологічних розкопок.

Незважаючи на науково-технічний прогрес і розробку нових систем безпеки, крадіжки культурної спадщини відбуваються в усьому світі. На міжнародному рівні Інтерпол співпрацює з національними спеціалізованими установами для запобігання цим злочинам. Наприклад, у 1969 році в Італії було створено Карабінерів з охорони культурної спадщини, які займаються пошуком зниклих творів мистецтва в країні та за кордоном. Регулярно публікуються офіційні міжнародні списки викрадених картин і творів мистецтва. Такі твори реєструються не лише міжурядовими та національними організаціями, але й приватними особами. У 1991 році, наприклад, була створена спеціальна міжнародна база даних (Art Loss Register) для пошуку викрадених творів мистецтва і предметів старовини. В результаті близько 1 400 творів мистецтва були повернуті законним власникам.

Загально соціальні заходи, спрямовані на запобігання незаконному обігу культурних цінностей, мають загальний характер, що відповідає їхній назві. За змістом деякі з них нагадують комплекс заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням у сфері господарської діяльності та злочинам проти власності. Перш за все, вони спрямовані на поліпшення економічної ситуації в країні, стабілізацію економіки, підвищення рівня життя населення (в тому числі підвищення мінімальної заробітної плати та інших соціальних виплат) і зниження рівня безробіття в країні. Детальний аналіз матеріалів окремих кримінальних справ за 2006-2015 роки показує, що в більшості випадків злочини вчиняються особами, які не працюють або не мають постійного та стабільного доходу, а їхні мотиви щодо отримання певної фінансової чи іншої матеріальної вигоди від торгівлі людьми є суто егоїстичними.

Важливим елементом запобігання незаконному обігу культурної спадщини в масштабах усього суспільства є реалізація національної політики у

сфері охорони культурної спадщини. З цією метою регулярно затверджуються національні плани, програми та концепції, спрямовані на комплексний захист культурної спадщини та її складових як у короткостроковій (в середньому на 3-4 роки), так і в середньостроковій (5 років і більше) перспективі. Спеціальні заходи, передбачені Кримінальним кодексом для запобігання незаконному обігу культурних цінностей, були детально проаналізовані Є. П. Гайворонським. Зокрема, спеціальні заходи, передбачені Кримінальним кодексом для запобігання незаконному обігу культурних цінностей, детально розглянуті в його роботі "Умови вчинення незаконного обігу історичних та культурних цінностей".

Закон "Про охорону культурних цінностей" передбачає понад десять заходів для запобігання контрабанді культурних цінностей. Основними з них є наступні: посилення боротьби з розкраданням старожитностей; удосконалення управління розподілом культурних цінностей, повний облік та маркування особливо цінних культурних цінностей, незалежно від місця їх зберігання; створення державного реєстру культурних цінностей; боротьба з незаконними археологічними розкопками; діяльність державних служб з переміщення культурних цінностей через кордон України, розвиток законодавства щодо переміщення культурних цінностей через державний кордон України та спрощення процедур реєстрації культурних цінностей.

Багато з цих заходів, за умови їх належного впровадження на практиці, можуть ефективно запобігти контрабанді культурних цінностей. Нинішня ситуація, зокрема в Україні, вкрай ускладнює реалізацію таких заходів, як повна реєстрація та маркування особливо цінних культурних цінностей, незалежно від того, де вони зберігаються. Це пов'язано з відсутністю в чинному законодавстві поняття "особливо цінні культурні цінності". Для того, щоб це поняття застосовувалося до культурних цінностей, необхідно, перш за все, розмежувати культурні цінності за їхньою вартістю, законодавчо закріпити критерії визначення їхньої вартості та визначити орган, безпосередньо уповноважений здійснювати такий облік та оцінку.

Перелік основних кримінологічних спеціальних заходів запобігання незаконному обігу культурних цінностей включає посилення боротьби зі злочинами, що передують або пов'язані з незаконним обігом культурних цінностей (розкрадання культурних цінностей, незаконні археологічні розкопки на об'єктах культурної спадщини, знищення, пошкодження або руйнування об'єктів культурної спадщини чи їх фрагментів); спільні дії, спрямовані на виявлення та розшук культурних цінностей, включають розвиток співробітництва між компетентними органами нашої держави та інших країн у питаннях, пов'язаних з незаконним обігом культурних цінностей.

Беззаперечним є той факт, що забезпечення економічної безпеки держави є одним із пріоритетних напрямків діяльності на сьогоднішній день. Однак термін "економічна безпека" прямо не згадується в національному законодавстві. Очевидно, що цей термін пов'язаний із захистом національної економіки від зовнішніх і внутрішніх загроз та гарантуванням економічного суверенітету країни. Вона гарантує економічний суверенітет держави, цілісність її економічного простору та необхідні умови для реалізації стратегічних пріоритетів країни. Об'єктивним фактом є також те, що економічна безпека, як важлива складова національної безпеки, має складну структуру, тобто складається з певних компонентів. Перелік цих складових також є дискусійним. Економісти пояснюють це тим, що деякі складові національної безпеки, визначені на законодавчому рівні, входять до системи економічної безпеки, що викликає критику з боку науковців та практиків.

Водночас у Стратегії економічної безпеки України до 2025 року, затвердженій Указом Президента України № 347/2021 від 11 серпня 2021 року, про захист культурних цінностей у контексті забезпечення національної економічної безпеки не згадується. Водночас серед викликів і загроз фінансовій

безпеці в документі згадується втрата бюджетних надходжень через поширення контрабанди²⁸.

З точки зору зовнішньоекономічної діяльності, контрабанда, безумовно, є серйозною загрозою в економічній сфері, і, як відомо, загально визнано, що культурні цінності також є об'єктом контрабанди. Однак, на жаль, на законодавчому рівні відсутня правова база, яка б пов'язувала необхідність забезпечення захисту культурних цінностей Української держави із встановленням економічної безпеки.

Контрабанда є важливим фактором, що впливає на економіку та національну безпеку держави. З моменту здобуття незалежності перед Україною постало завдання захисту національної безпеки та посилення боротьби зі злочинами проти культурних цінностей. Контрабанда культурних цінностей є одним з найнебезпечніших видів контрабанди за ступенем суспільної небезпеки і нерозривно пов'язана з економічним становищем країни, фінансовою стабільністю та соціально-економічними факторами. Успішні напади на культурні цінності створюють "білу пляму" в історичній пам'яті суспільства, роблячи вивезення культурних цінностей замахом на національну та економічну безпеку країни. Тому, як підсумовує цей науковець, боротьба з контрабандою є важливим елементом забезпечення як національної, так і економічної безпеки країни²⁹.

Поряд з удосконаленням міжнародно-правової бази боротьби з незаконним обігом культурних цінностей потребує змін і організаційна структура боротьби з цими злочинами. У цьому контексті найбільш доцільним є створення в рамках існуючих міжнародних організацій (Інтерпол, Європол, Всесвітня митна організація) підрозділів, які б координували міжнародне співробітництво у сфері розшуку та повернення незаконно вивезених

---

²⁸ Сак Т.В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні тенденції. Інноваційна економіка. 2013. № 6. С. 336-340. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_6_81

²⁹ Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року, затверджена Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>

культурних цінностей. До складу такого підрозділу мають входити як фахівці з розкриття відповідних злочинів, так і експерти, які можуть встановити та, за необхідності, визначити культурну цінність предмета. Ці служби можуть виступати в якості офіційних експертів для визначення фактичного розміру збитків, завданих державі або іншим власникам викраденням або незаконним вивезенням культурних цінностей.

Водночас держава має вживати заходів щодо захисту культурних цінностей на рівні національного законодавства. Питання регулювання обігу культурних цінностей є відображенням національної культурної політики та національної ідентичності, і практика показує, що різні держави мають власний баланс між політикою захисту національної спадщини та просуванням світової національної культури. У цьому складному питанні важливо, щоб держави і суспільства діяли як союзники. З одного боку, важливо здійснювати державний контроль над усіма сферами діяльності, пов'язаними з популяризацією культурної спадщини, а з іншого боку, важливо, щоб існував ринок цієї культурної спадщини.

Звичайно, національне законодавство відображає різні підходи до державного контролю за розповсюдженням культурних цінностей. І кожна країна виробляє власне визначення поняття "культурні цінності". Закони встановлюють критерії об'єктів, що мають беззаперечну цінність для держави і суспільства. Варто додати, що в різних галузях права однієї і тієї ж країни можуть застосовуватися різні визначення.

Щоб відповісти на питання, що підлягає особливому державному контролю, а що може вільно вивозитися, продаватися або купуватися, в різних країнах складені спеціальні списки або реєстри. Більшість країн мають такий реєстр. За відсутності реєстру держава встановлює критерії оцінки творів, які потім розглядаються акредитованими експертами, і державний орган видає дозвіл на експорт.

У сучасному міжнародному праві існують численні універсальні та регіональні правові інструменти, що регулюють відносини між міжнародними

суб'єктами у сфері ідентифікації, збереження, охорони, дослідження та популяризації культурної спадщини. До таких правових інструментів належать закони, що регулюють розподіл культурних цінностей.

Водночас, незважаючи на те, що міжнародне співтовариство визнає принципову важливість протидії незаконному вивезенню культурних цінностей з місць їх походження, сучасне міжнародне право є досить декларативним і не містить чітких практичних заходів протидії цьому негативному явищу; акцент змістився на захист культурних цінностей у збройних конфліктах міжнародного та неміжнародного характеру.

Аналіз міжнародно-правових актів показує, що традиційна система протидії незаконному вивезенню культурних цінностей не функціонує, а рекомендації правових актів, особливо прийнятих ЮНЕСКО, не завжди виконуються в повному обсязі. Інші форми міжнародного співробітництва здебільшого обмежуються публічним обміном інформацією на двосторонній основі між компетентними органами різних країн щодо викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей. Зі зміною характеру міжнародних відносин та зростанням загроз світовій культурній спадщині виникає необхідність адекватно реагувати на нові ризики та застосовувати методи, що відповідають сучасним реаліям у боротьбі з незаконним обігом культурних цінностей.

Тому сьогодні особливо важливо поступово долати декларативність міжнародно-правових актів і формулювати практичні заходи боротьби з незаконною торгівлею культурними цінностями, яка загрожує охороні культурної спадщини. Загрозами для захисту культурної спадщини є її розкрадання та перепродаж за кордон.

Окрім вдосконалення міжнародно-правової бази для боротьби з незаконним обігом культурних цінностей, існує також потреба у зміні інституційних рамок боротьби з цими злочинами. У цьому контексті найбільш доцільним було б створення в рамках існуючих міжнародних організацій (Інтерпол, Європол, Всесвітня митна організація) підрозділів, які б

координували міжнародне співробітництво у сфері розшуку та повернення незаконно вивезених культурних цінностей. До складу такого підрозділу мають входити як фахівці з розкриття відповідних злочинів, так і експерти, які можуть ідентифікувати та, за необхідності, визначити культурну цінність об'єкта. Ці експерти також можуть виступати в якості громадських експертів для визначення реального розміру збитків, завданих державі або іншим власникам викраденням чи незаконним вивезенням культурних цінностей.

Водночас держава має вживати заходів щодо захисту культурних цінностей на рівні національного законодавства. Питання регулювання обігу культурних цінностей є відображенням національної культурної політики та національної ідентичності, і практика показує, що різні держави мають власний баланс між політикою захисту національної спадщини та просуванням світової національної культури.

Важливо, щоб держави та суспільства виступали союзниками у цьому складному питанні. З одного боку, важливо здійснювати державний контроль над усіма сферами діяльності, пов'язаними з популяризацією культурної спадщини, а з іншого боку, важливо мати ринок для цієї культурної спадщини.

Національне законодавство, звичайно, відображає різні підходи до державного контролю за розповсюдженням культурних цінностей. І кожна країна виробляє власне визначення поняття "культурні цінності". Закони встановлюють критерії об'єктів, що мають беззаперечну цінність для держави і суспільства. Варто додати, що в різних галузях права однієї і тієї ж країни можуть застосовуватися різні визначення.

Щоб відповісти на питання, що підлягає особливому державному контролю, а що може вільно вивозитися, продаватися або купуватися, в різних країнах складені спеціальні списки або реєстри. Більшість країн мають такий реєстр. За відсутності реєстру держава встановлює критерії оцінки артефакту, який розглядається акредитованими експертами, і державний орган видає дозвіл на вивезення.

Незважаючи на багато загальних положень, цілком природно, що національні закони відрізняються. Зокрема, в Україні діє обов'язкова заборона на вивезення культурних цінностей, занесених до Національного реєстру культурної спадщини та включених до Державного архівного фонду і Музейного фонду України (Стаття 14 Закону "Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей")³⁰. Спеціальні правила реєстрації встановлені для вивезення, в тому числі тимчасового (наприклад, у зв'язку з проведенням виставок, реставраційних робіт і досліджень, мистецьких заходів, таких як театральні вистави і концерти, та в інших випадках).

Певні пропозиції щодо вдосконалення системи захисту культурних цінностей в Україні вже обговорювалися в науковій літературі. Зокрема, у процесі реформування системи захисту культурних цінностей важливо належним чином уніфікувати облікову інформацію про культурні цінності шляхом створення автоматизованої централізованої бази облікових даних у державі (відповідного державного реєстру культурних цінностей)³¹. У зв'язку з цим слід зазначити, що прототип електронного інформаційного ресурсу культурних цінностей був розроблений у 2019 році в рамках проєкту EU Association Lab.

Серйозною загрозою для культурних цінностей є збройне вторгнення та окупація окремих регіонів України Російською Федерацією, що супроводжується незаконним вивезенням культурних цінностей з окупованих територій в порушення норм міжнародного права. Водночас, відсутність централізованої бази даних з обліку культурних цінностей унеможливило складання повного переліку вивезених культурних цінностей, які опинилися в

---

³⁰ Парагайло В.О. Адміністративно-правове регулювання порядку вивезення, ввезення та повернення в Україну культурних цінностей. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021. 222 с.

³¹ Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2019 рік. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/ar-aa-implementation-2019-4.pdf>

руках окупанта³². У будь-якому випадку, на даному етапі існує нагальна потреба у вирішенні проблем, пов'язаних з поверненням культурних цінностей.

Вирішення питань, пов'язаних з поверненням культурних цінностей, є нагальним. Як видається, розглядається можливість створення у складі центрального органу виконавчої влади, відповідального за формування державної політики у сфері вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, департаменту, до повноважень якого буде віднесено право подавати законодавчі пропозиції та представляти країну в міжнародних організаціях.

Захист культурних цінностей слід розглядати як один з аспектів політики економічної безпеки держави. Питання захисту культурних цінностей в Україні та за її межами є однією з найактуальніших і однією з найгостріших проблем. Предметом контрабанди можуть бути як культурні цінності України, так і інших країн.

Належність предмета до історико-культурних цінностей та його цінність визначається на підставі експертного висновку. Державні органи, що здійснюють контроль за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, відповідають за проведення державної експертизи культурних цінностей, заявлених до вивезення, а також після їх повернення.

Культурна спадщина виконує низку важливих функцій, таких як освітня та виховна цінність, сприяння підвищенню культурного рівня населення та символ певної нації. Популяризація культурної спадщини сприяє залученню фахівців, неурядових та міжнародних організацій у сфері охорони пам'яток та збільшує туристичне навантаження певного регіону.

Водночас, оскільки культурна спадщина є економічно важливою, державам слід розглядати охорону культурної спадщини з точки зору безпеки кордонів. Належний підхід до регулювання обігу культурних цінностей сприяє зміцненню національної ідентичності та національної згуртованості і є важливим фактором збереження національної ідентичності. Водночас держава

---

³² Вкрадене з України під час війни. Як повернути вивезені до Росії культурні цінності? URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=100171>

повинна не лише належним чином контролювати переміщення культурних цінностей через кордони України, а й приділяти увагу створенню ефективної системи контролю за збереженням культурних цінностей, а також забезпечувати пошук і повернення культурних цінностей.

За приблизними оцінками, щорічна вартість світового ринку предметів мистецтва та антикваріату наприкінці минулого століття сягнула 1 мільярда доларів США. Значна частина культурних цінностей потрапляє на міжнародний ринок внаслідок їх викрадення або незаконного вивезення за межі країни, де вони знаходяться.

Відповідно до частини 1 статті 201 Кримінального кодексу України (далі - КК)³³, злочином є переміщення культурних цінностей за межі України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю. Так, у диспозиції ч. 1 ст. 201 КК України прямо вказано предмет злочину - "культурні цінності". Це поняття по-різному визначається у низці міжнародних та національних правових документів.

Зокрема, у Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності (далі - Конвенція 1970 року), прийнятій 16-ю сесією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури 17 листопада 1970 року³⁴ та ратифікованій Указом Голови Верховної Ради Української РСР від 10 лютого 1988 року)³⁵, стаття 1 визначає загальне поняття культурних цінностей. Документ визначає загальне поняття культурних цінностей, яке включає цінності, визнані державами з релігійних

---

³³ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. ВВР. 2001. № 25-26. ст. 131.

³⁴ Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14 листопада 1970 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_186.

³⁵ Про ратифікацію Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 10 лютого 1988 р. № 5396-XI. ВВР. 1988. № 8. ст. 211.

або світських міркувань як такі, що мають значення для археології, передісторії, історії, літератури, мистецтва або науки.

Положення Конвенції 1970 року відображені в нашому законодавстві Законом України "Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей"³⁶. Відповідно до статті 1 цього закону, культурні цінності - це об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнологічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України.

Оскільки стаття 18(1)(iv) Митного кодексу України³⁷ дає таке ж визначення культурних цінностей, можна зробити висновок, що до них належать об'єкти, перелічені у статті 1 вищезгаданого закону:

- оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури;
- твори художньої обробки та складання з усіх матеріалів;
- твори декоративно-ужиткового мистецтва, традиційного народного мистецтва;
- предмети, пов'язані з історичними подіями, суспільним і національним розвитком, історією науки і культури, життям і діяльністю держав, політичних партій, громадських і релігійних організацій, діячів науки, культури і мистецтва;
- предмети музейного значення, виявлені під час археологічних розкопок;
- частини та фрагменти пам'яток архітектури, історії, мистецтва та монументального мистецтва;
- стародруки та інші видання (індивідуальні або колекційні), що мають історичну, мистецьку, наукову або літературну цінність;

---

³⁶ Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей. Закон України від 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>.

³⁷ Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/page>.

- архівні документи (індивідуальні або колекційні), включаючи рукописи, інкунабули, стародруки, кінофільми, фотографії та звукозаписи; унікальні та рідкісні музичні інструменти;

- зброя різних видів, що має художню, історичну, етнографічну та наукову цінність;

- рідкісні поштові марки та інші знаки поштової оплати (індивідуальні або в колекціях);

- рідкісні монети, медалі, ордени, печатки та інші предмети колекціонування;

- зоологічні колекції, що мають наукову, культурну, освітню, виховну або естетичну цінність;

- рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології.

Цей перелік культурних цінностей є широким, і кожен вид також потребує визначення. Згідно зі статтею 8 Порядку, в експертному висновку зазначаються автентичність, авторство, назва та атрибутивний опис предмета. Відповідно до статті 8 Протоколу, в експертному висновку зазначаються автентичність предмета, авторство, назва та надається атрибутивний опис на основі таких критеріїв дата створення, історична подія, культурна традиція народу, історична споруда, відома особа, виробник, мануфактура, зв'язок з навчальним закладом, ступінь визнання автора, стан збереження, маркування, комплектність, лінійні розміри, соціокультурна функція, ступінь суспільного визнання, оригінальність, рівень виконавської майстерності або популярності, наукове значення, оціночна вартість. Відповідно до статей 9 та 10 Порядку, експертний висновок має містити обґрунтовані рекомендації щодо доцільності занесення об'єкта до Національного реєстру культурної спадщини та можливості його вивезення з території України.

Рішення про занесення культурних цінностей до зазначеного реєстру приймається Міністерством культури України відповідно до пункту 3

Положення про Національний реєстр культурної спадщини, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 466 від 12 серпня 1992 року³⁸.

Крім того, з України не може бути вивезено культурних цінностей, що містяться в державних архівах, тобто архівних документів, культурна цінність яких визнана відповідними експертами і які підлягають державному обліку та зберіганню відповідно до статті 1 Закону України "Про державні архіви та облікові установи"³⁹. Згідно зі статтею 4 Порядку створення та діяльності Комітету з експертизи цінності документів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007 року № 1004, документи затверджуються Комітетом з експертизи цінності документів як описи справ постійного зберігання.

Цією ж постановою затверджено Порядок обліку та зберігання в Національному архіві документів, віднесених до категорії унікальних. Згідно з розділом 1 цього порядку, цікаво зазначити, що документи, віднесені до унікальних у Національному архіві, підлягають ідентифікації, експертизі цінності, опису та внесенню до Національного реєстру культурної спадщини. Тому, якщо один і той самий документ зареєстрований і в Національному архіві, і в Національному реєстрі культурної спадщини, він може бути заборонений до вивезення з України.

Третьою культурною цінністю, вивезення якої повністю заборонено, є предмети, включені до складу Музейного фонду України. Відповідно до статті 1 Закону України "Про музеї та музейну справу", з Музейного фонду України не можуть вивозитися окремі музейні цінності, музейні колекції та музейні зібрання, що постійно перебувають на території України, незалежно від їхнього походження і форми власності, а також предмети, які перебувають за межами України і належать Україні. До них відносяться колекції музейних цінностей,

---

³⁸ Положення про Державний реєстр національного культурного надбання: затверджене Постановою КМ України від 12 серпня 1992 р. № 466. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF>.

³⁹ Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3814-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3814-12>.

комплекти музейних колекцій і зібрання музейних цінностей, що повертаються до України згідно з міжнародними договорами.

Таким чином, культурні цінності, включені до Державного реєстру культурної спадщини України, Державного архівного фонду та Музейного фонду, є предметом злочину, передбаченого статтею 201 Кримінального кодексу України. Однак аналіз судової практики не виявив жодного кримінального провадження за фактом спроби вивезення цих культурних цінностей. Для того щоб визначити караність вивезення інших культурних цінностей, необхідно проаналізувати низку нормативно-правових актів.

Відповідно до статті 4(1)(57) Митного кодексу України культурні цінності класифікуються як товари, а тому повинні мати митну вартість, тобто ціну, фактично сплачену або таку, що підлягає сплаті, відповідно до статей 49 та 50 Митного кодексу України. Митна вартість використовується для розрахунку суми мита, що підлягає сплаті.

Згідно з пунктом 2 статті 373 Митного кодексу України, порядок вивезення культурних цінностей для цілей евакуації визначається Радою Міністрів України. Зокрема, відповідно до пункту 2 постанови Ради Міністрів України від 21 травня 2012 року № 448 "Про порядок вивезення культурних цінностей", порядок вивезення культурних цінностей визначається Радою Міністрів України. Згідно з п. 448 "Про порядок вивезення (пересилання) дорогоцінних металів (крім дорогоцінних металів, українських пам'ятних монет і пам'ятних монет з дорогоцінних металів), дорогоцінного каміння та дорогоцінних металів (крім дорогоцінного каміння та виробів з них) і культурних цінностей з метою евакуації. Процедури", відповідно до пункту 2, загальна фактурна вартість культурних товарів здійснюється в таких випадках:

- на підставі свідоцтва за формою, передбаченою для права на вивезення (тимчасове вивезення) культурних цінностей, та обов'язкової письмової заяви, якщо загальна фактурна вартість культурних цінностей не перевищує суму, еквівалентну 10 000 євро;

- однак, якщо сума перевищує суму, еквівалентну 10 000 євро, товари мають бути поміщені у митний режим експорту.⁴⁰

З вищевикладеного випливає, що законодавець прирівнює культурні цінності до товарів, але декриміналізує контрабанду товарів, зберігаючи кримінальну відповідальність за контрабанду культурних цінностей.

Важливим підґрунтям міжнародного співробітництва в цій сфері є Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і його державами-членами - з другого, стаття 22 якої передбачає співробітництво у боротьбі та запобіганні злочинній та незаконній організованій чи іншій діяльності.

Для ефективного розслідування контрабанди в Україні особливе значення мають спеціальні багатосторонні або двосторонні угоди, які стосуються конкретних питань, пов'язаних з виявленням та/або розслідуванням цих злочинів. У багатьох випадках такі угоди стосуються конкретних категорій контрабанди.

Як зазначалося вище, широке розмаїття способів, якими здійснюється контрабанда, вимагає своєчасного моніторингу контрабанди з метою її виявлення та запобігання, а також надання пропозицій органам, які розслідують такі справи, щодо підвищення ефективності розслідувань. Активний розвиток технологій, технічної науки та інтернету також може позитивно вплинути на таке збільшення. Однак станом на 2023 рік Україна не входить до числа країн-лідерів у цій сфері. У зв'язку з цим необхідно вивчати та аналізувати досвід зарубіжних країн та підприємств у практиці виявлення та розслідування контрабанди. У цьому розділі буде досліджено це питання з урахуванням науково-технічних досягнень.

---

⁴⁰ Про порядок вивезення(пересилання) за межі митної території України громадянами дорогоцінних металів (за винятком банківських металів, пам'ятних та ювілейних монет України із дорогоцінних металів), дорогоцінного каміння та виробів із них, а також культурних цінностей з метою їх відчуження: Постанова КМ України від 21 травня 2012 р. № 448. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/448-2012-%D0%BF>.

З огляду на те, що контрабанда переважно виявляється митними органами під час здійснення митного контролю, зрозуміло, що для митних органів важливо враховувати досвід інших країн у своїй діяльності з виявлення та розслідування контрабанди. Тому вивчення стану міжнародного співробітництва у розслідуванні контрабанди та досвіду інших країн у контексті підвищення ефективності розслідувань може допомогти виявити труднощі та проблеми, які виникають у процесі розслідування контрабанди в Україні, та запропонувати шляхи їх подолання.

Важко переконати людину, яка переконана, що культурні цінності, які вона має намір вивезти з України, мають низьку культурну цінність, витратити час і гроші на мистецтвознавчі дослідження та отримання сертифікатів. Тому ми не можемо погодитися з тим, що в діях особи, яка не задекларувала вивезення певного твору мистецтва, є склад злочину, передбачений статтею 201 Кримінального кодексу України. Особливо це стосується випадків, коли відповідні перевірки, проведені після вилучення твору, підтверджують, що його культурна цінність є незначною.

Надто загальне визначення поняття "культурні цінності" в національному законодавстві не сприяє правильному визначенню предмета контрабанди культурних цінностей. Можливим вирішенням цієї проблеми могло б стати запровадження кримінальної відповідальності за незаконне вивезення культурних цінностей у випадках, коли закон передбачає пряму заборону таких діянь, а також (можливо) встановлення адміністративної відповідальності за порушення порядку отримання дозволу на вивезення культурних цінностей.

В Україні існує низка невирішених проблем у розслідуванні контрабанди, які посилюються державною недбалістю. Наприклад, експерти у сфері боротьби з контрабандою зазначають, що Україна має значну кількість неконтрольованих ділянок державного кордону. Цей недолік може бути усунутий через міжнародне співробітництво, зокрема через укладення двосторонніх угод.

Загалом, форми міжнародного співробітництва у розслідуванні контрабанди не є вичерпними. Такими формами є ті, що підлягають правовому вдосконаленню та модифікації залежно від конкретних питань і проблем, які необхідно вирішити в ході розслідування. Крім того, наразі існує потреба у вивченні, аналізі та врахуванні, зокрема, досвіду іноземних держав та компаній у практиці виявлення та розслідування контрабанди.

Зокрема, існує потреба у вивченні, аналізі та врахуванні досвіду іноземних держав та підприємств у практиці виявлення та розслідування контрабанди з урахуванням науково-технічних досягнень.

Таким чином, слід констатувати, що масштабне розграбування культурної та духовної спадщини України відбувається і становить серйозну загрозу національному розвитку. Крім того, аналіз можливостей запобігання незаконному обігу культурних цінностей виявив міжнародно-правову проблему, пов'язану з тим, що вилучені культурні цінності фактично не повертаються в країну походження або законним власникам. Це вимагає якнайшвидшого вжиття відповідних організаційних та оперативно-розшукових заходів, створення окремих спеціалізованих підрозділів у найбільших митницях країни, а також спеціальної підготовки агентів та митників, задіяних у протидії таким спробам.

Недоліки чинного законодавства сприяють незаконному переміщенню культурних цінностей через кордон. У чинному законодавстві недостатньо чітко розмежовано та сформульовано поняття "історичні цінності" та "культурні цінності". Тому в більшості випадків для правильного визначення статусу об'єкта необхідна допомога компетентного експерта.

Таким чином, на сьогоднішній день одним з найпопулярніших напрямків контрабанди є вивіз за кордон культурних цінностей. При цьому, дослідники на юристи надають велику кількість різноманітних класифікацій, характеризують види об'єктів культури та історії. Для України такий вид контрабанди є особливо актуальним, враховуючи історичний розвиток нашої держави. Значна кількість культурних цінностей була вивезена в ході Другої

світової війни та в період перебування українських земель в складі СРСР. Інша проблема полягає в тому, що колекціонери не завжди готові надавати свої колекції дослідникам або інформувати державу. Сьогодні дуже гостро стоїть питання правового врегулювання всіх необхідних аспектів повернення незаконно вивезених культурних цінностей.

2.2 Історичні аспекти контрабанди культурних цінностей України

Контрабанда культурних цінностей України є актуальною темою, оскільки вона має серйозні наслідки для культурної спадщини та економіки країни. Серед причин, які вказують на важливість даної проблеми науковці визначають:

Збереження культурної спадщини: Україна має багату історію, археологічні розкопки, музеї та архіви, які зберігають безцінні артефакти. Контрабандисти, які вивозять ці цінності за межі країни, позбавляють Україну можливості вивчати свою історію та культуру, а також позбавляють майбутні покоління можливості насолоджуватися цими цінностями.

Фінансова втрата: Контрабанда культурних цінностей призводить до великих фінансових втрат для України. Ці цінності мають велику історичну та художню цінність, і їх продаж на чорному ринку може принести великі прибутки контрабандистам, тим самим позбавляючи Україну важливих ресурсів для культурного розвитку та збереження.

Незаконна торгівля: Контрабанда культурних цінностей часто пов'язана зі злочинними групами, які працюють у сфері незаконної торгівлі антикваріатом та культурними цінностями. Це може створювати проблеми безпеки та сприяти поширенню інших злочинних діяльностей.

Втрата національної ідентичності: Культурні цінності є важливою складовою національної ідентичності. Коли ці цінності вивозяться з країни, втрачається частина культурної спадщини.

В 90-і рр. ХХ ст. Україна стикалася зі складною перехідною економічною та політичною ситуацією, що спричинило збільшення випадків контрабанди культурних цінностей. Цей період був важким для країни, і багато аспектів життєдіяльності суспільства було позначено трансформаціями, змінами власності та економічною нестабільністю. Серед контрабанди культурних цінностей в Україні у зазначений час поширеними були різноманітні види цінностей, такі як археологічні знахідки, художні твори мистецтва, ікони, церковні реліквії та інші культурні артефакти. За вказаний період багато цінностей було незаконно вивезено за кордон або продано на чорному ринку. Одним з основних факторів, що сприяли контрабанді культурних цінностей, була економічна нестабільність та зниження рівня життя багатьох українців. Велика кількість людей шукала способи заробітку, і контрабанда стала одним із вигідних шляхів отримання швидкого прибутку. Бідність та недостатній контроль з боку влади зумовили появу широкої мережі контрабандистів, які незаконно здобували та вивозили цінні культурні артефакти.

Не можна залишити поза увагою й той факт, що перехідний період після розпаду СРСР призвів до змін власності на багато культурних об'єктів. Це створило певний вакуум, який був використаний контрабандистами для вивезення цінностей з країни. Багато колишніх державних колекцій та музейних експонатів стали менш захищені.

Про масштаби незаконного експорту культурних цінностей з України можуть свідчити не лише факти затримання великих партій контрабанди в 60-100 цінних об'єктів, але й дані з інших країн. Так, в 1994 р. в Лос-Анджелесі (США) відбувся аукціон з розпродажу унікальної колекції предметів готського срібла, яка налічувала 80 чудово збережених пам'яток і, за висновками фахівців, походила з Криму. За неофіційними даними, в Україні тільки на території Автономної Республіки Крим в 2005 році незаконно викопали та продали цінностей на суму щонайменше 60 мільйонів доларів. Впродовж 1990-х рр. у Республіці Польща на основі реквізованих на польсько-українському та польсько-німецькому кордонах об'єктів створено музей ікони, який налічує

понад 3000 визначних пам'яток. Зі свого боку, конфіскації контрабандних культурних цінностей на польсько-німецькому кордоні до вступу Польщі в Євросоюз систематично здійснювали німецькі прикордонні служби[45].

Кількість держав, до яких контрабандисти намагаються незаконно перемістити культурні цінності, постійно збільшується. Останнім часом намітилася тенденція вивезення предметів антикваріату до країн Азії, зокрема, Японії, та на Близький Схід. За проведеним науковцями дослідженням у 20% випадків контрабанди культурних цінностей мало місце незаконне переміщення цих предметів до Російської Федерації, у 10% – до інших країн СНД, у 20% – до Польщі, 67 у 36,7% – до інших країн ЄС, у 13,3% – до інших країн світу. За оперативними даними основні канали незаконного вивезення культурних цінностей прямують перш за все до ФРН. У Берліні, Кельні, Гамбурзі розташовані центри організації цього злочинного промислу. Очолюють його, як правило, колишні громадяни СРСР або країн СНД, якими створено чималу мережу магазинів, що здійснюють торгівлю контрабандно вивезеними антикварними речами. Найбільші з цих крамниць розташовані в Берліні. Другою за значенням країною, до якої незаконно вивозяться культурні цінності, є Італія. У Флоренції, Мілані, Римі десятки реставраторів високого класу надають предметам культури та мистецтва товарний вигляд, а експерти визначають вартість цих творів мистецтва. Після цього найцінніші речі із ФРН та Італії експортуються в найбагатші країни світу – США та Японію [43].

В зоні окупації проблема контрабанди культурних цінностей є вкрай гострою. На фронті боротьби з нею – митні та правоохоронні органи України, спецпідрозділ податкової міліції колишньої Державної фіскальної служби України (далі – ДФС) «Фантом» (2015-2021 рр.), Бюро економічної безпеки України.

Протягом 2014 року і першого кварталу 2015-го терористичними формуваннями були захоплені молитовні приміщення громад баптистських церков у містах: Горному, Антрациті, Луганську та Красному Лучі. За 2014 рік бойовики неодноразово робили напади та захоплювали будівлі релігійних

організацій. Так, 25 травня 2014 року в Горлівці озброєні люди в балаклавах захопили будівлю протестантської Церкви Христової і біблійного інституту

Беар Веллі. Винесли все майно, забрали оргтехніку, і облаштували там штаб «ДНР»[49].

На Луганщині у 2020 році співробітники Служби безпеки України попередили незаконне вивезення до Росії предметів, що становлять культурну та історичну цінність. Планувалось нелегально переправити через державний кордон чотири старовинні ікони, датовані кінцем XVIII – початком XIX століття. Покупців він підшукував серед власників закордонних антикварних магазинів. У межах відкритого кримінального провадження вирішується питання про повідомлення зловмиснику про підозру у скоєнні злочинів, передбачених ч. 2. ст. 15 (замах на злочин) та ч. 1 ст. 201 (контрабанда) Кримінального кодексу України. Тривають слідчі дії[44].

У 2022 р. з Маріуполя та інших міст частини окупованих терен Півдня України, країною-окупантом вивезено культурні цінності, які зберігалися у схованках музеїв та особисто передані за співпраці з окупантами керівництвом музею. Серед експонатів, що були вивезені до Російської

Федерації з Маріуполя, були оригінали трьох картин А.Куїнджі: «Червоний захід сонця», «Осінь» та «Ельбрус», сама ж будівля музею була знищена авіабомбою[47]. Й такі випадки не поодинокі. Зокрема, за даними Центру національного спротиву, у 2022 р. з Херсонського художнього музею ім. О.Шовкуненка до тимчасово окупованого Сімферополя вивезено майже 15 тис. експонатів, серед колекцій яких – іконопис XVII– початку XX століття, Українське мистецтво II половини XIX – по XX століття [48].

Не нехтують незаконною торгівлею й жителі територій, що знаходяться в юрисдикції України. У лютому 2015 році на Полтавщині, чоловік умисно з метою реалізації культурної цінності, а саме дорогоцінних металів, із орденською книжкою здійснив їх міжнародне поштове відправлення до міста Шанхай Китаю. Але міжнародне поштове відправлення з культурною цінністю

17.03.2015 року було виявлено у цеху оброблення пошти Полтавської дирекції та вилучено співробітниками УСБУ в Полтавській області.

Обвинувачений свою вину не визнав та показав, що спочатку 2014 року цікавився фалеристикою та мав хобі - обмін медалей, в тому числі з громадянином Китаю. Збутом предметів фалеристики не займався, в інтернет-аукціонах участі не приймав. Яким чином познайомився з отримувачем не пам'ятає. В обмін від отримувача чекав лише на сувеніри з Китаю.

Під час обшуку знайдено 13 штрихкодів для поштових відправлень, банківську платіжну картку та паспорт для виїзду за кордон. А також листа 20.12.2015 року ТОВ "АукроУкраїна" убачається, що користувач цього ресурсу протягом 2014-2015 років, систематично займався купівлею- продажем предметів.

Враховуючи наявність кількох пом'якшуючих покарання обставин, які, на думку суду, істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, відсутність обставин, що його обтяжують, з урахуванням особи обвинуваченого, суд вважає за необхідне призначити йому покарання, перейшовши до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції частини статті Особливої частини цього Кодексу за цей злочин, у виді штрафу в розмірі 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян[50].

У 2023 р. за процесуального керівництва Київської обласної прокуратури двом мешканцям Київщини повідомлено про підозру за фактом контрабанди культурних цінностей (ч. 2. ст. 15, ч. 2 ст. 201 КК України). За даними слідства, подружжя з м. Фастова через оператора міжнародних поштових відправлень незаконно відправило до США старовинні монети під виглядом документів. Згідно висновку експертів, підозрювані відправили 210 монет Римської імперії та Кримського ханства. Вони становлять колекцію археологічних предметів першої половини I століття н.е. – XVI століття н.е. і належать до культурних цінностей. В ході митного огляду виявлено приховані від митного контролю культурні цінності. Під час обшуку за місцем проживання подружжя виявлено та вилучено значну кількість стародавніх монет, мобільні телефони, сім-карти

та докази здійснення міжнародних відправлень. Досудове розслідування здійснюється слідчими ГУ СБУ у м. Києві та Київській області, оперативний супровід – ГВ «Д» УЗНД ГУ СБУ у м. Києві та Київській області [46].

Історичні аспекти контрабанди культурних цінностей України є дуже важливими для розуміння складної проблематики, пов'язаної з захистом національного культурного надбання. Протягом великого періоду часу Україна була свідком незаконної торгівлі та переміщення цінних артефактів із своїх територій, що мало серйозні наслідки для культурної спадщини країни.

Контрабанда культурних цінностей відбувається через різні канали, включаючи нелегальну археологічну розвідку, незаконне вивезення та продаж артефактів, а також підробку історичних предметів. Ці дії призводять до втрати безцінних об'єктів культурної спадщини, які є свідченнями минулих епох та важливими джерелами для вивчення історії та культури України. Особливо шкідливим є втягування контрабандистів у міжнародну мережу, де вони зловживають трансграничними рухами для переміщення крадених артефактів через кордони країн. Це ставить під загрозу не лише культурне надбання України, але й спадщину багатьох інших народів. Захист культурних цінностей України є необхідною вимогою, і для цього потрібна спільна дія між державними органами, міжнародними організаціями та громадськістю. Важливо зміцнювати правовий фреймворк, впроваджувати ефективні механізми контролю та співпрацю з міжнародними партнерами для протидії контрабанді культурних цінностей.

РОЗДІЛ 3.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОНТРАБАНДУ

Питання становлення кримінальної відповідальності за контрабанду неможливо дослідити без вивчення історичних передумов кримінально-правової заборони контрабанди на різних етапах розвитку українського законодавства. Явище контрабанди виникло в давні часи і його розвиток нерозривно пов'язаний зі становленням держави, тобто встановленням державних кордонів, розвитком економіки, зовнішньої та внутрішньої торгівлі, розбудовою митної справи. По-перше, ми вважаємо, що розвиток контрабанди пов'язаний зі встановленням державного контролю над зовнішньоекономічними відносинами та запровадженням митних тарифів. Природно, що завжди були люди, які намагалися ухилитися від сплати тарифів і займалися контрабандою⁴¹.

У XIX столітті, зі становленням дрібнотоварного виробництва, поширенням оптової та роздрібною торгівлі ремісничими виробами, сільським господарством і промислами, а також появою металевої монети серед купців, ремісників і міщан, податки "мити", що трактувалися як "транспортні податки", були відокремлені від загальної кількості наявних на той час податків і збиралися в князівських державах різного розміру. Водночас офіційне визнання контрабанди суспільно небезпечною діяльністю закріпило цю систему протягом XII-XIII століть, коли держава реагувала на випадки контрабанди правовими заходами.

Занепад Київської Русі також призвів до розпаду єдиної митної системи, а входження українських земель до складу інших держав у 14-17 століттях сприяло поширенню іноземного митного законодавства на нашій території.

Після утворення нової Речі Посполитої у 1569 році на територію України було поширено польське кримінальне право. Однак українське та українське та

---

⁴¹ Саско О. Генеза кримінальної відповідальності за контрабанду. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/5043/1/sasko.pdf>

литовсько-руське право не втратило чинності і було кодифіковане у трьох Литовських статутах (1529, 1566 та 1588 рр.).

Так, кримінальна відповідальність за вчинення злочинів, пов'язаних з контрабандою, була передбачена Литовським статутом 1588 року. Зокрема, артикул 48 забороняв вивозити товари з Речі Посполитої як під час війни, так і в мирний час.

З Речі Посполитої у воєнний і мирний час заборонялося вивозити зброю, залізо, рушниці, серпи, ножі, стріли та інше військове спорядження. У таких випадках порушники підлягали смертній карі, а їхні товари та все майно конфісковувалися до великокнязівської скарбниці. Митні збори стали окремим інститутом у козацько-гетьманській державі у 1654 році, за часів правління Богдана Хмельницького, який проводив незалежну фіскальну політику, що він вважав однією з головних ознак своєї держави. У цей же історичний період держава активно боролася з контрабандою. Першим кроком стало формування належної правової системи, яка передбачала відповідальність за контрабанду в Митному та Кримінальному кодексах. Перша спроба адаптувати тогочасну митну систему, що склалася за часів феодалізму, до вимог централізованої держави та встановити кримінальну відповідальність за контрабанду була зроблена у 1649 році. Цей кодекс містив розділ IX "Про митні збори з транспорту і мостів"⁴².

Змістовне поняття контрабанди як кримінального злочину виникло в XVII - на початку XVIII століть, в період бурхливого розвитку товарно-грошових відносин, коли держава вважала безмитне ввезення та вивезення товарів невігідним. Порушення правил перевезення товарів та інших правил, встановлених законом.

Перетин кордону з приховуванням від митного контролю з порушенням правил перевезення товарів та інших правил, встановлених законодавством, називався контрабандою, а особи, які його здійснювали, підлягали покаранню.

---

⁴² Саско О. Генеза кримінальної відповідальності за контрабанду. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/5043/1/sasko.pdf>

За радянських часів поняття контрабанди як злочину було визначено в Декреті РНК РРФСР від 29.12.1917 р. "Про дозволи на ввезення та вивезення товарів". Зокрема, контрабанда визначалася як ввезення в країну та вивезення з неї товарів без відповідних дозволів. Розпад Радянського Союзу та утворення незалежної суверенної держави Україна призвели до певної лібералізації зовнішньої торгівлі, що, маючи позитивні результати, призвело до того, що з нашої країни почали вивозитися великі обсяги товарів, а виручка від їх продажу значною мірою осідала за кордоном. Це сприяло зміцненню економіки іноземних держав та завдавало шкоди економічним інтересам України.

У нинішній період переходу економіки України до ринкових відносин в умовах різноманітності та рівноправності всіх форм власності, демонополізації народного господарства, регулювання фінансово-грошової системи, інвестування іноземного капіталу в економіку, диверсифікації форм господарської діяльності. Суспільно-політична оцінка контрабанди, в тому числі в умовах диверсифікації форм економічної діяльності, суттєво змінилася. Відзначаючи шкоду, яку завдає контрабанда, майже всі усвідомлюють, що контрабанда товарів завдає, в першу чергу, прямих економічних збитків державі, оскільки бюджет недоотримує передбачені українським законодавством митні платежі з ввезених товарів.

3.1. Нормативна база відповідальності. Контрабанда культурних цінностей є глобальним і транснаціональним явищем. Всі країни світу зацікавлені в захисті своєї культурної спадщини, саме тому прийняті міжнародні договори та закони, які встановлюють відповідні обмеження та правила поведінки з культурними цінностями навіть під час війни.

Система притягнення до відповідальності за порушення законодавства про порядок переміщення культурних цінностей спрямована не лише на притягнення правопорушників до відповідальності, а й на запобігання та стримування незаконної торгівлі культурними цінностями. Між тим, значна

кількість питань, пов'язаних з притягненням до відповідальності за порушення порядку переміщення культурних цінностей через митний кордон України, залишаються неврегульованими. Захист культурної спадщини є одним із пріоритетів держави.

На національному рівні вживаються різноманітні заходи для запобігання незаконному вивезенню культурних цінностей та повернення культурних цінностей. Незаконна торгівля культурними цінностями є систематичною і широко розповсюдженою. З роками методи транспортування контрабандних культурних цінностей стали більш різноманітними, тому необхідно розглянути і розробити нові підходи і методи.

Виявлення культурних цінностей, що переміщуються з порушенням митного законодавства, навчання працівників, задіяних у заходах контролю на митних кордонах. Одним з ефективних засобів запобігання незаконному переміщенню культурних цінностей через митний кордон України є система відповідальності за такі порушення.

Стаття 7 Закону України "Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей".⁴³ містить лише одну статтю про відповідальність за порушення законодавства України про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей. Це визначення є вичерпним і вказує на те, що будь-яка особа, яка порушує законодавство України про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, несе відповідальність згідно з українським законодавством. Однак воно не уточнює, який вид відповідальності передбачено за порушення Закону про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, навіть якщо ці цінності були вивезені незаконно.

Засади адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення Закону "Про охорону культурних цінностей" та інші правопорушення, пов'язані з переміщенням культурних цінностей, передбачені Митним кодексом

---

⁴³ Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.1999 р. № 1068-XIV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>

України⁴⁴, Господарським процесуальним кодексом та Кримінальним кодексом України⁴⁵.

Відповідно до Митного кодексу України, порушенням митних правил є адміністративне правопорушення, вчинене щодо переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх митним органам для митного контролю та оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем або доручені митним органам для їх контролю, з порушенням вимог цього Кодексу та інших законів. Нижче наведено приклади таких правопорушень. Це протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, що посягає на встановлений цим Законом та іншими законодавчими актами порядок здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем або контролюються митними органами.

Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені Митним кодексом України, настає у випадках, коли такі правопорушення не тягнуть за собою кримінальної відповідальності. Слід зазначити, що адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені Митним кодексом України, настає у випадках, коли такі правопорушення не тягнуть за собою кримінальної відповідальності⁴⁶. Це пов'язано з тим, що Митний кодекс України не містить жодної статті, яка б прямо передбачала відповідальність за порушення порядку переміщення культурних цінностей, і за такі порушення наразі передбачена кримінальна відповідальність.

Згідно з КУпАП, адміністративні правопорушення (проступки) - це протиправні та винні (умисні або необережні) дії чи бездіяльність, які порушують громадський порядок, власність, права і свободи громадян та

---

⁴⁴ Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 р. № 4495– VI. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.

⁴⁵ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

⁴⁶ Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 р. № 4495– VI. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>

встановлений державний порядок, за які законом передбачено адміністративну відповідальність.

Існує кілька статей, які передбачають адміністративну відповідальність за правопорушення, пов'язані з охороною культурної спадщини. Зокрема, глава 7 Кодексу про адміністративні правопорушення називається "Адміністративні правопорушення в галузі охорони природи, використання природних ресурсів та охорони культурної спадщини". Згідно з цією статтею: До порушень вимог Закону про охорону культурної спадщини відносяться: ухилення від укладення охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини; порушення режиму використання пам'яток культурної спадщини; порушення режиму охоронних зон пам'яток історії та культури або історико-культурних заповідних зон; ремонт, реставрація та відновлення пам'яток культурної спадщини; проведення робіт, які змінюють призначення пам'яток культурної спадщини, їхніх частин і елементів; зміна призначення пам'яток культурної спадщини.

Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає адміністративну відповідальність за порушення Закону про охорону культурної спадщини у вигляді штрафів, розмір яких залежить від виду порушення та становить від 50 до 100 для громадян, звільнених від сплати мінімального прибуткового податку, і від 100 до 150 для посадових осіб.

Адміністративна відповідальність за невиконання посадовою особою організації з охорони культурної спадщини законної вимоги щодо усунення дій, які порушують вимоги законодавства про охорону культурної спадщини або створюють перешкоди для її діяльності, - штраф у розмірі від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а у разі повторення таких дій протягом року після накладення адміністративного стягнення - штраф у розмірі від 50 до 100 неоподатковуваних, передбачені штрафи в розмірі 100-150 мінімальних доходів.

Далі йде кримінальна відповідальність, яка являє собою складне багатофункціональне явище і тому поряд з іншими видами юридичної відповідальності виконує функції регулювання, запобігання, покарання,

відновлення та виховання.⁴⁷ Кримінально-процесуальний кодекс України містить поняття "Закон України про кримінальну відповідальність", під яким слід розуміти законодавчий акт України, що встановлює кримінальну відповідальність [89]. Злочин - це суспільно небезпечне і винне діяння (дія чи бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину, як воно визначено в Кримінальному кодексі України. Водночас не є злочином дія чи бездіяльність, яка формально містить ознаки діяння, передбаченого КК України, але не становить суспільної небезпеки внаслідок своєї малозначності, тобто не заподіяла і не могла заподіяти серйозної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі⁴⁸.

Залежно від тяжкості покарання кримінальні правопорушення можна поділити на два види:

- 1) кримінальні проступки;
- 2) злочини.

Кримінальні проступки - це правопорушення, які караються штрафом у розмірі мінімального неоподаткованого доходу, що не перевищує 3 000, або будь-яким іншим покаранням, не пов'язаним із позбавленням волі.

Описуючи другий вид правопорушень, слід зазначити, що Слід зазначити, що правопорушення можна поділити на три види за ступенем тяжкості:

- 1) неправомірні правопорушення,
- 2) тяжкі правопорушення
- 3) особливо тяжкі правопорушення.

Проступок - це правопорушення, що карається штрафом до 10 000 єн або позбавленням волі на строк до п'яти років, а серйозне правопорушення - це

---

⁴⁷ Богатирьов І. Кримінальна відповідальність як сучасна проблема кримінального права України Підприємництво , господарство і право. 2/2016 . URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&I

MAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pgip_2016_2_27.pdf

⁴⁸ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

правопорушення, що карається штрафом до 25 000 єн або позбавленням волі на строк до 10 років.

Особливо тяжкі злочини - це злочини, за які основним покаранням є штраф у розмірі 25 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад 10 років або довічне ув'язнення. Кримінальний кодекс України визначає види покарань, які можуть бути призначені судом таким чином.

Види покарань, які можуть бути призначені судом особам, визнаним винними у вчиненні кримінального правопорушення:

- 1) штраф;
- 2) позбавлення військового, спеціального, класного чину або кваліфікаційного звання;
- 3) позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю;
- 4) громадські роботи;
- 5) виправні роботи;
- 6) обмеження за службою військовослужбовців;
- 7) конфіскація майна;
- 8) арешт;
- 9) обмеження волі;
- 10) тримання військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні;
- 1) позбавлення волі на певний строк;
- 12) позбавлення волі довічно⁴⁹.

Кримінальний кодекс України містить кілька статей про відповідальність за деліктні дії, пов'язані з культурною спадщиною, включно зі знайденими та вкраденими цінностями, несанкціоноване використання цінностей, що мають особливу історичну, наукову, мистецьку або культурну цінність, особами, які випадково їх набули (стаття 193 Кримінального кодексу України), незаконні

---

⁴⁹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

пошукові роботи на археологічних об'єктах, знищення, руйнування або пошкодження культурної спадщини (стаття 298 Кримінального кодексу України). Контрабанда - це переміщення через митний кордон України культурних цінностей, отруйних, отруйних речовин, вибухових, радіоактивних речовин, зброї або боєприпасів поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю (ст. 201 Кримінального кодексу України).

Контрабанда культурних цінностей тягне за собою кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до семи років, а також карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна, якщо її скоєно групою осіб або особою, засудженою за вчинення злочину, передбаченого статтею 201 Кримінального кодексу України, або службовою особою з використанням свого службового становища. Таким чином, контрабанда культурних цінностей є злочином, який навіть може бути визнаний особливо тяжким.

Немає сумнівів, що контрабанда культурних цінностей є злочином, який завдає значної шкоди не лише окремим особам, а й населенню України в цілому. Однак на практиці в багатьох випадках такі злочини вчиняються через те, що скоюються через те, що особа, яка переміщує, не знає про цінність цих товарів, а переміщення відбувається без доступу до відповідних добровільних документів (особливо книг).

В інших випадках вартість культурних цінностей, що є предметом контрабанди, може бути зовсім незначною, і призначення покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до семи років за такі злочини не повністю відповідає принципу пропорційності.

Під поняттям "відповідальність за порушення законодавства України про переміщення культурних цінностей" слід розуміти встановлену законодавством України відповідальність за порушення, пов'язані з переміщенням культурних цінностей через митний кордон України, зокрема їх вивезенням, ввезенням (у тому числі тимчасовим), транзитом та поверненням.

Аналіз режиму відповідальності дозволив зробити висновок, що за порушення законодавства України щодо переміщення культурних цінностей через митний кордон України винні особи несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність.

Вітчизняні науковці не надають особливого значення аналізу суб'єктивної сторони контрабанди культурних цінностей і є одностайними у визначенні її змісту. Суб'єктивна сторона контрабанди культурних цінностей характеризується прямим умислом. Це означає, що винний повинен усвідомлювати суспільно небезпечний характер свого діяння, тобто незаконність переміщення культурних цінностей через митний кордон України, і тим не менше намагатися його вчинити. Тому особа, яка добросовісно помиляється щодо належності чи неналежності предмета до культурних цінностей, не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за цей злочин⁵⁰.

Відповідно до частини 2 статті 24 Кримінального кодексу України (далі - КК), прямий умисел встановлюється, якщо особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає його суспільно небезпечні наслідки (елемент інтелектуального умислу) і бажає їх настання (елемент вольового умислу).

Зокрема, прямий умисел винного повинен характеризуватися чітким усвідомленням того, що предмет, який переміщується через митний кордон, є культурними цінностями. Така проблема не виникає, наприклад, у випадках, коли статус предмета, що вивозиться з України, як культурних цінностей встановлюється до вчинення діяння. Безсумнівно, буде мати місце прямий умисел на вчинення правопорушення, передбаченого статтею 201 Великої Палати, якщо правопорушник має намір вивезти культурні цінності, занесені до Національного реєстру культурної спадщини України та включені до Державного архівного фонду або Музейного фонду. У таких випадках

---

⁵⁰ Міщенко М.О. Кримінально-правова охорона культурних цінностей в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08./ Національна академія внутрішніх справ. –К., 2014. 223 с. С. 109.

правопорушник, безумовно, усвідомлює статус культурних цінностей та законодавчу заборону їх незаконного вивезення.

Однак таких ідеальних випадків контрабанди культурних цінностей у слідчій та судовій практиці не існує. Навпаки, злочинці зазвичай намагаються перемістити через митний кордон України раніше невідомі та не класифіковані результати культурної діяльності людини. Деталі судових рішень у справах про контрабанду культурних цінностей свідчать про те, що злочинці свідомо не зверталися до компетентних органів за дозволом на вивезення конкретних культурних цінностей. У деяких випадках вони вже отримали кошти за продані предмети старовини і хотіли вивезти їх за межі України, щоб передати новим власникам.

Таким чином, наявність корисливого мотиву спонукає потенційних правопорушників нехтувати Інструкцією, затвердженою Наказом Міністерства культури і мистецтв України № 258 від 22.04.2002 р. про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України⁵¹.

Однак, оскільки досудове розслідування включало мистецтвознавчі дослідження для визначення статусу ввезених та вивезених товарів, зі змісту вироку не завжди можна зробити висновок, що винні особи мали прямий умисел на переміщення культурних цінностей через митний кордон України. У більшості кримінальних проваджень експерти визнали переміщені через митний кордон товари культурними цінностями, але в жодному випадку вони не були віднесені до категорії заборонених до вивезення.

Таким чином, аналіз судових рішень у кримінальних провадженнях щодо контрабанди культурних цінностей дозволяє зробити висновок про важливість дослідження суб'єктивних аспектів цієї суспільно небезпечної практики. Таке дослідження разом із ретельним вивченням предмета незаконного переміщення

---

⁵¹ Інструкція про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України, затверджена наказом Міністерства культури і мистецтв України від 22.04.2002 № 258. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0571-02/page>

через митний кордон України дасть змогу прийняти правильне рішення щодо наявності в діях правопорушника складу злочину, передбаченого статтею 201 КК.

3.2. Особливості повернення культурних цінностей до України.

Відповідно до статті 4 Закону України "Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей", поверненню в Україну підлягають такі предмети:

- культурні цінності, незаконно вивезені з території України;
- культурні цінності, евакуйовані з території України під час війни або збройного конфлікту і не повернуті;
- культурні цінності, тимчасово вивезені з території України і не повернуті в Україну;
- культурні цінності, що законно перебувають за межами України, можуть бути повернуті шляхом укладення договору купівлі-продажу з власником культурних цінностей та отримання взаємного обміну або дарування.

Водночас культурні цінності, що на законних підставах перебувають у власності українських фізичних або юридичних осіб, походження яких пов'язане з історією або культурою іншої країни, можуть бути повернуті в ці країни шляхом укладення договору купівлі-продажу з власником культурних цінностей, обміну на засадах взаємної вигоди або отримання в дарунок.

Повернення незаконно ввезених культурних цінностей здійснюється відповідно до законодавства України або рішення суду. Незаконно ввезені культурні цінності, що повертаються в Україну, звільняються від сплати митних платежів, які справляються відповідно до закону при ввезенні товарів на митну територію України. Усі витрати, пов'язані з поверненням культурних цінностей, несе сторона, яка вимагає їх повернення.

Контроль за ввезенням, вивезенням і поверненням культурних цінностей здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, а саме Міністерством культури та інформаційної політики України.

У разі ввезення та вивезення культурних цінностей стягуються митні платежі відповідно до законодавства України. Водночас, звільняються від оподаткування митними платежами при ввезенні (пересиланні) громадянами на митну територію України таких культурних цінностей (код 9701 групи 50-97 Закону України "Про Митний тариф України», пункт 10 статті 374 Митного кодексу України).

- картини, малюнки та пастель
- оригінали малюнків скульптур, естампів та літографій
- оригінальні малюнки скульптур і статуй
- поштові марки та знаки поштової оплати
- клекції та предмети колекціонування, що стосуються зоології, ботаніки, мінералогії, анатомії або історії, археології, палеонтології, етнології та нумізматики;
- антикваріат віком понад 100 років.

Відповідно до Постанови Ради Міністрів України від 21 травня 2012 р. № 448 "Антикваріат"; відповідно до Постанови Ради Міністрів України від 21 травня 2012 р. № 448 "Дорогоцінні метали (крім банківських металів, пам'ятних та ювілейних монет України з дорогоцінних металів), дорогоцінне каміння та вироби з них, а також предмети антикваріату, яким понад 100 років" та відповідно до "Порядку вивезення (пересилання) культурних цінностей з метою евакуації", вивезення (пересилання) культурних цінностей з метою евакуації громадянами України здійснюється на підставі свідоцтв встановленого зразка та обов'язкових письмових декларацій на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей, якщо сумарна фактурна вартість культурних цінностей, що вивозяться громадянами України з метою евакуації, не перевищує еквівалент 10 000 євро; або суму, еквівалентну 10 000 євро за умови поміщення товарів у митний режим експорту; - за умови поміщення товарів у митний режим експорту.

Культурні цінності, вилучені або конфісковані за рішенням суду, безоплатно передаються Міністерству культури та інформаційної політики

України та Національному архівному фонду України, які гарантують їх зберігання, огляд та надання інформації для з'ясування права власності. Після з'ясування права власності цінності передаються законному власнику або уповноваженій ним особі в установленому порядку. Витрати на зберігання та обстеження культурних цінностей відшкодовуються власником, якщо інше не передбачено законодавством України або рішенням суду.

Повернення культурних цінностей до країни їхнього походження сьогодні є важливою частиною міжнародного культурного співробітництва, що позитивно впливає на відносини між державами та забезпечує виконання зобов'язань і прав країн щодо захисту та збереження культурних цінностей у разі їхнього незаконного вивезення та експорту.

Вона гарантує розробку і прийняття міжнародно-правових актів, які в комплексі формують не лише важливу основу, принцип і механізм такого співробітництва, а й концепції справедливості, прав людини, етнічних і соціальних груп, націй і народів, відображають моральний вимір питань, пов'язаних із захистом культурних цінностей, а також відображають моральний вимір питань, пов'язаних з духовними основами національного розвитку.

Ці правові акти визначають основи міжнародного співробітництва у сфері культури щодо долі культурних цінностей та окреслюють поведінку, яка вважається неприйнятною, протиправною і підлягає кримінальному переслідуванню, а також моральному осуду, наслідки якої мають бути подолані. Одним з основних напрямків такого міжнародно-правового контролю є боротьба з незаконним відчуженням культурних цінностей, їх вивезенням до країн, звідки вони не походять, та їх незаконним обігом. Тому першим кроком у цьому напрямку стало прийняття Рекомендації ЮНЕСКО від 5 грудня 1956 року, що встановлює принципи міжнародного регулювання археологічних розкопок.

Окрім чіткого визначення завдань кожної країни щодо забезпечення охорони археологічних пам'яток та організації їх наукового дослідження, принципів міжнародного співробітництва в галузі археологічних досліджень та

долі артефактів, що використовуються під час археологічних розкопок, окремі положення Рекомендації були присвячені боротьбі з незаконним вивезенням артефактів. Зокрема, пункт 30 (розділ V) рекомендує країнам вжити всіх заходів, щоб зобов'язати музеї, яким надаються археологічні артефакти, гарантувати, що ці артефакти не є "продуктом незаконних розкопок, крадіжки або інших дій, не санкціонованих відповідними органами влади". Усі підозрілі пропозиції мають бути доведені до відома компетентних органів, а також надані необхідні деталі.

Загалом, для повернення культурних цінностей, втрачених внаслідок незаконного вивезення або незаконного привласнення, визначено такі принципи: заборона та запобігання незаконному вивезенню, ввезенню та передачі права власності на культурні цінності; зобов'язання держав співпрацювати у поверненні культурних цінностей; особи, які незаконно володіють культурними цінностями; особи, які зловживають культурними цінностями⁵².

Як незалежна держава Україна успадкувала від колишнього Радянського Союзу різноманітні проблеми, пов'язані з поверненням та відновленням культурної спадщини, які необхідно було вирішувати від самого початку її відновлення як держави. Водночас вона стикається з новими викликами, що призводять до втрати національної культурної спадщини. Найважливішими факторами втрати українських культурних цінностей у нових умовах є крадіжки культурних цінностей з національних музеїв та приватних колекцій, незаконні археологічні розкопки та пошуки скарбів, контрабанда культурних цінностей з метою незаконного вивезення за кордон, а також участь Російської Федерації в окупації частини території України, зокрема Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, окупація окремих районів Донецької та

---

⁵² Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX — поч. XXI ст.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 1020 с. С. 728.

Луганської області, та окупація українських земель після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року.⁵³

Особи, які незаконно володіють культурними цінностями, зобов'язані повернути їх законному власнику. Зацікавлені особи мають право вимагати реституції в судах або компетентних органах країни, де були виявлені незаконно вивезені культурні цінності. Має бути заборона вивезення культурних цінностей без спеціального дозволу - надання свідоцтва встановленої форми. Обов'язок музеїв та інших установ - перевіряти походження культурних цінностей перед їх придбанням та уникати придбання культурних цінностей, які були незаконно ввезені чи вивезені або право власності на які було передано. В такому випадку слід інформування зацікавлених сторін про викрадення культурних цінностей або виявлення викрадених цінностей.

Таким чином, наразі існує низка міжнародно-правових актів, що регулюють питання реституції культурних цінностей, втрачених внаслідок незаконного вивезення або незаконного привласнення. Однак, на жаль, основною складністю у вирішенні питання реституції є те, що більшість міжнародних договорів та угод не мають зворотної дії в часі.

---

⁵³ Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей....С. 730

ВИСНОВКИ

Перехід України до ринкової економіки, лібералізація та зміцнення зовнішньоекономічних зв'язків, посилення міграційних процесів спричинили низку нових процесів, іноді з негативними наслідками. Зокрема, зростання економічної злочинності стримує розвиток виробництва, поглинає інвестиційні ресурси, стимулює інфляцію та зменшує надходження до державного бюджету. Серед економічних злочинів найбільшу загрозу економічному розвитку становить контрабанда. Однак через складність, суперечливість та нестабільність митного законодавства боротьба з нею є недостатньо ефективною. Існують різні види контрабанди, її ознаки та характеристики. Проте одним з найпоширеніших варіантів контрабанди є вивезення за межі України культурних цінностей.

Загалом, аналіз історіографії контрабанди культурних цінностей підкреслює потребу в подальших дослідженнях, спрямованих на вивчення причин, механізмів та наслідків цього явища. Такі дослідження можуть сприяти розробці ефективних стратегій та заходів для протидії контрабанді, збереження культурної спадщини та сприяння законному переміщенню та обміну культурними цінностями між країнами.

Культурні цінності як адміністративно-правовий об'єкт це результати людської діяльності, що охороняються адміністративним законодавством і мають значну історичну, наукову, художню або іншу культурну цінність для суспільства в цілому чи для окремої держави, і підлягають збереженню, відтворенню та охороні адміністративними органами відповідно до закону. Розрізняють загальні та спеціальні ознаки культурних цінностей. Загальні ознаки - це унікальність, суспільна значущість на рівні певної країни або світового співтовариства, історична, художня або наукова цінність, незамінність. Спеціальні ознаки - це грошова вартість, спеціальні адміністративно-правові системи регулювання та розподілу, обов'язкові процедури державної реєстрації, процедури звернення до компетентних

адміністративних органів, регламентовані процедури видачі необхідних дозволів у стандартній формі (адміністративний акт).

Оскільки розвиток України набуває європейського вектору, а її участь у глобальних процесах стрімко поглиблюється, потрібно бути готовим до вирішення дуже широкого кола питань, які активно розглядаються міжнародною спільнотою. Міжнародна спільнота має бути готовою до вирішення дуже широкого кола питань, які вона активно розглядає. Питання реституції та відновлення культурної спадщини стосується практично кожної країни світу і є одним з головних трендів міжнародної політики у сфері культурного співробітництва.

Захист культурних цінностей України є необхідною вимогою, і для цього потрібна спільна дія між державними органами, міжнародними організаціями та громадськістю. Важливо зміцнювати правовий фреймворк, впроваджувати ефективні механізми контролю та співпрацю з міжнародними партнерами для протидії контрабанді культурних цінностей.

Серед різноманітних викликів глобального міжнародного співробітництва у цій сфері повернення та реставрація незаконно привласнених та незаконно вивезених культурних цінностей посідає особливе місце/ Крадіжки, незаконне вивезення, продаж і "чорна" археологія культурних цінностей, особливо в країнах, що розвиваються, коштують культурі цих країн мільйони доларів. Боротьба з нелегальною появою та продажем археологічних знахідок сьогодні є вкрай актуальною для України.

Покарання за контрабанду культурних цінностей регламентується рядом нормативно-правових актів, що містять окремі положення про поняття культурних цінностей та дають правові характеристики цього злочину. Однак на даний момент законодавча база потребує реформування, уточнення щодо того, до якого виду правопорушень належить контрабанда культурних цінностей. Безумовно протидія контрабанді культурних цінностей не повинна зводитись тільки лише до внесення змін та доповнень до чинного законодавства, а й полягати у його ефективній реалізації практично.

Значна увага сьогодні приділяється явищу суб'єктивної характеристики правопорушника. Дослідники намагаються визначити, за якими ознаками визначати ступінь вини, яким має бути склад злочину, та міра покарання за його здійснення.

Великого значення сьогодні в українському законодавстві надається питанням повернення на законних умовах всіх культурних цінностей, що були вивезені з українських земель в попередні періоди. І найбільше – в роки Української революції та Другої світової війни.

Україна бере участь у міжнародному співробітництві для вирішення цих питань на багатосторонній та двосторонній основі. Таким чином, українські експерти та урядовці створюють передумови для пошуку шляхів поглиблення інтеграції у світові та європейські культурні процеси з метою досягнення нових компромісів та фізичного повернення до країн походження втрачених у різних історичних контекстах видатних пам'яток культурної спадщини.

СПИСОК ВИВЧЕНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ангеловська О.С. Особливості переміщення через митний кордон України культурних цінностей. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2021. 211 с.
2. Басель А. Д. Контрабанда в Украине и её влияние на безопасность страны. *Правова держава*. 2005. № 8. С. 119–122.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с.
4. Вкрадене з України під час війни. Як повернути вивезені до Росії культурні цінності? URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=100171>
5. Зверховська В. Ф. Види культурних цінностей за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 212 с.
6. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2019 рік. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/ar-aa-implementation-2019-4.pdf> (дата звернення – 30.12.2022).
7. Інструкція про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України, затверджена наказом Міністерства культури і мистецтв України від 22.04.2002 № 258. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0571-02/page>
8. Кизима В. В. Культурно-исторический прогресс. Киев, 1985. 214 с
9. Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14 листопада 1970 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_186.

10. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 трав. 1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157.
11. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини : міжнар. док. від 17 жовт. 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69.
12. Кондратьєв Я.Ю. Контрабанда. Засоби попередження та протидії: навч. посібник / Я.Ю.Кондратьєв, В.В. Романюк. К.: МІВВЦ, 2001. 116 с.
13. Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
14. Кот С. І. «Культурні цінності»: поняття і термін у контексті повернення та реституції предметів культури. Праці Центру пам'яткознавства : зб. наук. пр. 2011. Вип. 20. С. 21–22.
15. Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX — поч. XXI ст.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 1020 с.
16. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. ВВР. 2001. № 25-26.С. 131.
17. Ліщинська В. О. Культурні цінності в цивільному обороті України. Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 4. С. 111–113.
18. Митний кодекс України : Закон України від 13 берез. 2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
19. Міщенко М.О. Кримінально-правова охорона культурних цінностей в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08./ Національна академія внутрішніх справ. К., 2014. 223 с.
20. Музика А. А. Кримінальна відповідальність за контрабанду: національний та міжнародний досвід : монографія / Музика А. А., Савченко А. В., Процюк О. В. та ін. М. ; К. : видавець Паливода О. В., 2011. 276 с
21. Омельчук О. М. Контрабанда за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 20 с.

22. Парагайло В.О. Адміністративно-правове регулювання порядку вивезення, ввезення та повернення в Україну культурних цінностей. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021. 222 с.

23. Парагайло В. О. Основні підходи до визначення поняття «культурні цінності» в нормативних актах та юридичній літературі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2018. Вип. 36. Т. 2. С. 64–67.

24. Парагайло В. О. Повноваження Міністерства культури України у сфері обігу культурних цінностей. Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 15–16 груд. 2017 р.). Львів : Центр правн. ініціатив, 2017. Ч. 1. С. 117–120.

25. Податковий кодекс України : Закон України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

26. Положення про Державний реєстр національного культурного надбання: затверджене Постановою КМ України від 12 серпня 1992 р. № 466. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF>.

27. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.1999 № 1068-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#n105>

28. Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання : постанова Кабінету Міністрів України від 12 серп. 1992 р. № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF>.

29. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лют. 2014 р. № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>.

30. Про митний тариф : Закон України від 19 верес. 2013 р. № 584- VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584-18>.

31. Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3814-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3814-12>.

32. Про ратифікацію Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 10 лютого 1988 р. № 5396-XI. ВВР. 1988. № 8. ст. 211.

33. Рекомендація про збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських чи приватних робіт : міжнар. док. від 19 листоп. 1968 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_723

34. Рекомендації щодо охорони рухомих культурних цінностей : міжнар. док. від 28 листоп. 1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_727.

35. Сак Т.В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні тенденції. Інноваційна економіка. 2013. № 6. С. 336-340. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_6_81

36. Саско О. Генеза кримінальної відповідальності за контрабанду. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/5043/1/sasko.pdf>

37. Сергеев А. П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Ленинград, 1990. 40 с. С. 33

38. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року, затверджена Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>

39. Цуглаева Н. В. Гражданско-правовой оборот музейных предметов и коллекций : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Волгоград, 2003. 31 с.

40. Шимоня І.В. Контрабанда культурних цінностей в Україні: поняття, проблемні аспекти та шляхи вирішення. URL: <https://ndekczakarattyua.org/science/754>

41. Яковюк І.В., Туренко А.Ю. Економічна безпека України як передумова забезпечення її суверенітету. Проблеми законності. 2021. № 154. С. 8–36. Doi:10.21564/2414-990X.154.238747.

42. Yakoviyk I. V., Chyzov D. A., Karpachova N. I., Hlushchenko S. V., Chaliuk Y. O. National security policy in Ukraine: a change in the system of power relations of the modern world. Revista San Gregorio. 2020. № 42. P. 224–235.

43. Боротьба з контрабандою в сучасній історії української митниці: монографія / К.Є. Гальський, А.В. Макаренко, А.В. Тимошенко, В.В. Ченцов, 2021. – 144 с.

44. Ангеловська О.С. Особливості переміщення через митний кордон України культурних цінностей: афтореф. дис. ... канд.юрид.наук: 12.00.07/ нац. ун-т.- Запоріжжя, 2021.- 21с.

45. Базярук І.М. Кримінологічна характеристика та запобігання контрабанді в Україні: дис. ... канд. юр. Наук: 12.00.08. Львів, 2013. 221 с

46. На Луганщині СБУ попередила контрабанду старовинних ікон закордон. – Режим доступу: <https://ssu.gov.ua/novyny/7160>

47. Участь України в міжнародному культурному співробітництві щодо запобігання незаконному вивезенню культурних цінностей та їх повернення до країн походження. – Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/87884/14-Kot.pdf?>

48. Контрабанда старовинних монет Римської імперії та Кримського ханства до США – на Київщині викрито подружжя. – Режим доступу: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/kontrabanda-starovinnix-monet-rimskoyi-imperiyita-krimskogo-xanstva-do-ssa-na-kiyvshhini-vikrito-podruzzya>

49. Окупаційні сили РФ грабують музеї півдня України: що вивезли і як його повернути? – Режим доступу:

<https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-rosiya-hrabuye-muzeyi-ukrayi-ny/31831906.html>

50. Вивезли 15 тис. картин: окупанти розікрали культурний фонд Херсонщини. – Режим доступу:

<https://sprotyv.mod.gov.ua/vyvezly-15-tys-kartyn-okupanty-rozikraly-kulturnyj-fo>

nd-

hersonshhyny/?fbclid=IwAR0LKUolg36Ip6KEowSXc_bNsyv43cjQ5dYV5xWx5yqByWJqr9aRZwevm5M

51. Зі щитом чи на щиті? : захист культурних цінностей в умовах збройного конфлікту на сході України/ О. А. Біда, А. Б. Блага, Д. О. Коваль, О. А. Мартиненко, М. Г. Статкевич; за заг. ред. А. П. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – К., КИТ, 2016. – 72 с.: з іл. ISBN978-966-2279-59-7

52. Єдиний державний реєстр судових рішень Справа № 554/3475/16-к
<https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/71753280>